

<http://ilmiyqirim.blogspot.de/2012/01/edige-destan.html>

<http://www.qirimlar.com/index.php/folklor/destan/175-edige>

ED GE DESTANI

Burun ı zamanda dilde (Volga) bir Toqtamı degen han bol an. Onıñ da Qutluqaya biy degen bir qu çısı bar eken. Toqtamı han avcı qu man av etmekni pek seve eken. — Yaz kelse han ordusında asıl da oturalmay eken. Qutluqaya biymen ekisi at minip, qu alıp ekevdən ekev Çegerli gölge çıqıp keter — bir ketseler eki-uç kün, pek qızı salar, bir afta evge qaytmaz ekenler.

Ana u Qutluqaya biy Toqtamı niñ qu çısı eken. Hannıñ to an, ain, laçın qu ları çoq ol an. Qutluqaya biy o qu larnı baqa, qozlata, yımırta bastırta, yavruların asrap östüre, yırtı (av) urma a öğrete eken. Hannıñ eñ sevgeni bir anaça to an eken. Anaça to an er yılı eki yımırta qozlar ve ondan çıqqan ya to anlar yırtını pek usta urar ekenler.

Ana endi yaz keldi. Toqtamı han bir daa av a çıqtı. Kelseler, gölde qaz-ördek pek çoq eken. Soñ qamı içinden aqıldap bir ba lan (kiyik qaz) uçıp çıqtı. Han, qolundaki avcı qu ni siltep uçurdu. To an bir tögerek aylandı da, barıp qaznı urdı. Qaz yerge tü ti, yırtıcı qu töpede oynaqlap qaldı. Soñ qamı artından daa birev qu uçurdu. O qu capalaqlanıp kelip hannıñ qu ı ur an qaznıñ üstüne oturdu. Onı körip, hannıñ to anı töpeden ta day uvuldap tü ti, bir qaqıp anavı qu ni attırıp yiberdi. O qu çapalandı, çapalandı, soñ turdu. Hannıñ qu uman uru ma a qorqtı. Soñ qamı artından o qu ni uçur an adam çıqtı, han a selâm berdi. Han aleyk almadı, soñ o ki i han a söz qattı: "Qu ıñiz bek iygi (eyi) eken. Satmassızmı ma a?" — dedi. Toqtamı han ayttı: "Bundayın qu satılmay, satılsa da er kesniñ arcı tugul. O tek hanlar a lâyiq qu ", — dedi. Anavı ki i ayttı: "Aysa, men hanman, aytqan fiyatıñızdan üç qat artqaç berirmen", — dedi. Toqtamı han: "Ya-a, siz bizim pad amız ekensiz de, biz sizni tanıma anmız!" — dedi. O ki i ayttı: Yeq, men bu yurtnıñ pad ası tugulmen. Men sartnıñ pad ası Temirhan bolaman!" — dedi. Toqtamı ayttı: "Aysa men Toqtamı han bolaman". Onda Temirhan: "Aysa, Toqtamı han, nasıl aňla ır ekenmiz bu qu niñ fiyatı üstünde?" — dep soradı. Soñ Toqtamı han ayttı: "Sart demek — satancı demek boladır, alı -beri ni taňrı olar içün çıqar an. Men sart tutulmen, alı -beri men o ra mayman" — dedi. Temirhan bir ey aytmadı, lâkin Toqtamı qa açuvı çıqtı, amma açuvını içine tüydi. Toqtamı han da, öz ba ina açuvlandı.

Temirhan özüniň ordukentine (paytahtına) qayttı ve keňe çilerini toplap, olar a: "Endi biz ni liyik?" — dedi. "Toqtamı nıñ qu ıman uru acaq qu nı kim tapıp berir bizge?" — dep soradı o. Keňe çiler: "Ondayın etken qu birevde yoq, belki bütün alemde yoq. u Toqtamı nıñ Qutluqaya biy degen bir qu çısı bar — anaça to anni o besley, o qozlata, o asray. o a aysaq, belkim, bir yımirtasın hırsızlap bizge berir? " — dediler.

Soñ Temirhannıň qu çısı Qutluqaya biyge keldi. "Qutluqaya biy! Sen u anaça to anniň bir yımirtasın bizge bermeseň bolmaz. Bizim hanımız Temirhan o qu içün yuqusunu qaçırıldı. Biz sa a ne isteseň, onı berirmiz", — dedi. Qutluqaya aytti: "Ma a bir ey kerekmey Temirhandan. Men yaň ız bir adamman — menim uyum yoq, balam yoq, qorantam yoq. Sen gölge barıp, ma a bir bıdayaq (bayqu — sova) yımirtası tapıp ketir, men sa a to anniň bir yımirtasın berirmen. Bar an soñ da, menden Temirhan a selâm ayt". ay dep Qutluqaya Temirhannıň qu çısına anaça to anniň bir yımirtasın berip yiberdi.

Ana endi qantar qı tan yaz a avdı, cılı yeller esip ba ladi. Soñ Toqtamı han soradı: "Nasıl, Qutluqaya biy, anaça to an bu yıl ı balalarınçı ardımı?" Qutluqaya biy: "Han azretleri! Anaça to anniň asıllı ı ketken, o qartay an. Bu yıl ı yımirtalarınıň berevi alqam çıqtı. Men onı attım, yerine bir bayqu yımirtası qoymadım. Yeqsa anaça to an bir yımırta üstünde yatmaz", — dedi. Toqtamı han oña: "Sen kene de qara, qu bir kere yaňıl an bolsa, o asıllı ıni coy an demek do ru bolmaz", — dedi.

Endi yaz keldi, avalar qızdı. Toqtamı han Qutluqaya biyni alıp av a ketti. Yaň ız çıqqan ya to anni ve oniňnen bir yuvada çıqqan bayqu balasın da aldılar. Soñ Çegerli gölge keldiler.

Toqtamı : "Ba ta u bayqu balasın uçurayıq, qana ni ler?" dedi de, onı uçurdu. Bayqu balası bir eyge qaramadan "pir-r" etti, uçtı ketti öz yoluna. Soñ Toqtamı han ya to anni uçurdu. To an bir tögerek aylandı, soñ yüksek köterilip yırtı qıdırdı. u zaman qamı artından daa birev qu uçurdu. O da bir tögerek aylandı, soñ yüksek köterilip yırtı qıdırdı. Soñ eki to an da, bir qara aqquń kördiler, ekevi de barıp onı urdilar. Aqqu yerge tü ti, soñ eki to an bir aqqu içün tala tilar. Qaqı ti, patırda ti, uru tilar — ekevi de al qan oldilar. Amma birevi de qaçmadı, birevi de üstün kelmedi. Toqtamı han qu larnıň uru qanına qarap, oy a daldı: "Bu bizim to anlar nasıl qu bolsa bolsın, bir ur anda, qaçıra tur an ediler. Ne boldı eken bu a?" Soñ bir daa qarasa, Temirhan da qu larnıň uru qanını seyir etip tura. Qutluqaya biy barıp özleriniň qu ıni aldı, Temirhan da özüniň qu ıni aldı. Soñ Temirhan aytti:

"Bıdayaq bayqu nıñ balası

Bayqu tan ne asıl alasını?

Bayqu uçur anniň ikârı

(avı)

Sıçanman sarı yılan balası," —

dedi.

Toqtamı han qızardı, bozardı, amma bir ey aytmadı. Eldireken atına qamçı urdı, atını tur an yerinden dörtnal çaptırıp, evine qaytti. Qutluqaya biyge aylanıp bile qaramadı, çünkü o bir eyden eklendi. Sarayına pek açuvlı keldi, birevge söz qatmadı. Soñ pekçoq raqı içti, ba ını bayladı, yattı yuqladı.

Toqtamı han ertesi künü erte tañda uyandı. Qutluqaya biyni yuqusından uyantıp qar ısına çä irdi. Onıñ közüne tikilip: "Qutluqaya biy, do rusın ayt! Sen ma a anaça to anniñ asıllı ı ketti dep yalan aytqansıñ. Sen onıñ bir yımirtasın menden o urlap, Temirhan a bergen bolasıñ. Ayt do rusın!" — dedi. Qutluqaya biy ayttı: "Han azretleri! Qılıç siziñ, ba bizim — men u aqılsızlıqnı ettim, yımirtanı berdim. Men bunı sizge yamanlıq etiyim de, Temirhan a yarayım dep etmedim. Ma a Temirhannıñ qu çısı keldi, bek calındı (yalvardı). u ihtiyar adamnı acıp berdim". Soñ Toqtamı han ayttı: "Olay bolsa, Qutluqaya biy, sen u yımirtanı berecek bol anda, bunıñ soñı ne bolaca in da tü üngendirsiñ, çekecek cezaña da razı bol ansiñdir. Sen indi hiyanet ettiñ, menim tuzuma tükürdiñ, soframı teptiñ. Men indi oylayman: eger cellâtnı çä ırsam, o da qılıçman seniñ ba iñni kesse, bu sa a qolay ölüm bolacaq, çekken cezañ etken gunândan eksik bolacaq. Bardıñ ki, sen ötmekke-tuz a köz yumdıñ — demek seniñ közleriñ soqur bolmaq kerek. Men sa a u eyni etermen", — dedi de, eki qorucıman bir cellâtını çä ırdı. Qorucılar Qutluqaya biyni süreklep alıp kettiler. Soñ cellât onıñ eki közüne temen ine çekti. Soñ, çeki ip ölsin dep, tavlıq bir yerde çegerlikke alıp ketip ta ladılar.

ay etip, Qutluqaya biy çitırman çegerlikte bir kün yattı, eki kün yattı: "Endi aytıp ölecekmen" dedi ve yerinden qıbırdamadı. Üçüncü kün degende, qu luq maali olsa kerek, çegerlik içinde bir itirdi çıktı. Soñ qatına eki ayaqlı, insan yürü imen birev kelip toqtadı. Soñ qarıq sesmen söyledi: "Selâm aleyküm, Qutluqaya biy!" — dedi. Qutluqaya biy sergelenip daa diñlep turdı, soñ: "Tınmısıñ, cınmısıñ — kimsiñ?" — dep soradı. O ses ayttı: " iñ osal, Qutluqaya biy! Qara kün degenniñ eñ qarası seniñ ba iña tü ken. Közleriñni iygi etsem ma a ne berirsıñ?" Qutluqaya biy: "Mende ne bar da, sa a bereyim? Mende altın yoq, para yoq, mal yoq, köz yoq. Sen meni yarıla asañ (acısañ), seni tañrı yarılıqar" — dedi. O ses ayttı: "Ma a mal da kerekmey, altın da kerekmey, para da kerekmey. Sen aqaysıñ — men apaqayman. Ma a seniñ erkekligiñ kerek. Sa a qo aq bolma a keldim. Ber qoluñni, tut da kör meni", — dedi. Qutluqaya biyniñ qolunu alıp o, özünü tutturıp kösterdi. O kerçekten de apaqay eken — balaban köküsleri tap qursa mace sarqqanlar. Qutluqaya: "Aysa, men razıman, sa ayt közlerimni!" — dedi.

Endi o apaqay ilâc qıdırıp ketti. Bardı da, bir terekten eki yapraq üzdi. Soñ ta arasından çip-çip tam an bir çoqraqtan suv aldı. Kelip Qutluqaya biyni çalqa yatqızdı, eki yapraqnı suv a batırıp, Qutluqaya biyniñ eki közüne qoydu. "Sen endi yuqla, men bir tını tan kelirmen", — dep ketti.

Qutluqaya biyniň közleriniň a rısı eksildi, yüregi erüvlendi, ya baladayın yuqlap qaldı. Soñ o: "Tur endi, Qutluqaya biy!" — degen sesni e itip uyandı. Közlerini açsa — qar ısında allı-güllü urba kiygen ya bir qısqayaqlı tura. Qolunda da bo çası bar. Qısqayaqlı aytı: "Al mınav bo çanı, Qutluqaya biy! Anda a bar, suv bar. Qursa iñ toy an soñ bir çala qurarsıñ — ekevmiz minda ya armız", — dedi. Qutluqaya biy a ni a adı, taqatı keldi. Soñ çeger yulqıp, aq am ace bir çala yasadı, qavdan (quru an ot) toplap, çala tübüne tö edi. Soñ aq am boldı, ekisi yattılar — aqayapaqay oldılar. Saba erte turdılar, onda Qutluqaya biy aytı: "Dızman apaqay ekensiñ! Tatlı apaqay ekensiñ!" — dedi. Apaqay aytı: "Olay bolsa, begene bolsaň, bizge keder etken ki i yoq — men seniňki, sen menimki, ya ay beremiz. Menim tek bir artım bar, onı bozmasaň bol an", — dedi. Soñ Qutluqaya biy soradı: "Nasıl arttıro?" Apaqay aytı: "Menim artım u ki, üye kele bolsaň, ti arıdan ses berip kelirişin. Men üyden çı ip kete bolsam, sen artımdan qaramazsıñ", — dedi. — Eger artımdan qarasaň, ya da ses bermey kelseň — sen ma a yoqsıñ, men sa a yoqman. Menim artım u". Qutluqaya biy bu artnı qabul etti, razı boldı.

Ana endi Qutluqaya biy er kün erten av a kete, aq am a bir qu so ip ketire. O qu ni bikesi üye, temizley, qızarta — ekinci kününe aq am onı a aylar. Ekinci kün daa bir qu so ip ketire — onı da yulqıp, tintip, qızartıp yiýler. ay etip, bir qay ısız ya aylar.

Soñ bir kün Qutluqaya biy yay alıp, bir daa çölge çıqıp kete. Apayı üye yaň ız qala. Bir daa qarasa çegerlik içinden bir adam çıqıp keleyata. Adam kelip Qutluqaya biyniň qarısına: "Qarnım açtır. Bir parça yemek bulunmaz mı?" — dep soray.

Bularda ötmek yoq, bir ey yoq. Apaqay ne berecegini bilmey. Soñ öz-özüne dey: "Saanda qızartma qu bar. Bir ciligin qoparıp alıp bersem azlıq eter, ayıp bolır. Epsini beriyim desem, Qutluqaya biy aç qalır dep qorqaman. Aydı, ne bolsa bolır — beriyim!" — dedi. Ketirdi saannı, qoydı tilenciniň aldına. Tilenci açtı saannıň qapa ını, ba ladı qızartmanı yemege. Bir tamam a ap bitirdi, süyeklerini saan içine tizip saldı. Soñ birükür duası etti. Qutluqayaniň bikesi saannıň qapa in qapatıp bir çetke saldı. Soñ tilenci aytı: "nsan o luman ya ap, sen de insanlıq yoluna mingensiñ — iygilik etmege üyrengelesiñ. Aydı aysa, alla sizge bir evlât ba ı lasın", — dedi. Daa bir dua etti, soñ çıqıp ketti.

Aq am Qutluqaya biy avdan keldi, bir qu so ip alıp keldi. Bikesi bet-qolunu yuvdırdı — aldına a qoymadı. Söyledi Qutluqaya biy: "Yemek yoqmı, apaqay? Qarnım açtır!" — dedi. Bikesi söyledi: "Bir ey yoqtır, Qutluqaya biy! Bilmiyen ni lemege. Bir tilenci keldi bugün, aç eken — o a berdim. Bir tamam a adı, qaldırmadı. nanmasaň qara", — dedi. Saannıň qapa ını açıp kösterdi — baqsalar, anda qu qızartması ol anı kibi bütün tura. Apaqay, nasıl eydir bu dep, taacip etti. Soñ Qutluqaya biy seyledi: Sen, apaqay, menmen oynaysıñ, meni selekege (misqılga) alacaq bolasıñ", — dedi. Apaqay aytı: "Men yalan aytmadım, Qutluqaya biy! Sözüm kerçektir. Ni liyim sa a yalan aytıp?" — dedi. Onda Qutluqaya biy aytı: "Olay bolsa, bu kelgen tilenci zaya adam bolmasa kerek. Onıň kelip ketkeni hırlı tugul", — dedi.

ay etip, olar hayli vaqıt daa avlanıp-eglénip yürdiler. Soñ Qutluqaya biyniñ qarısı qursaq köterdi. Apayınıñ yüklü ol anını körgen Qutluqaya biy oylandı da, öz-özüne: "Qa, endi ni liyim eken? Mına, keleyatqan qı . Cavun-saçın ba lasa, qar da cavsa, ya balaman bu çala ta oturılmaz. Ma a endi ki ilerge körünmek, qı lıq bir duraq tapmaq kerek",— dedi.

Qutluqaya biyniñ Esebiy adlı bir dostu bar edi. O Esebiy Toqtamı hanniñ atalı ina çoban edi. Barıp u Esebiymen körü ti, ba ina kelip-keçken er eyni aytti: " imdi apaqayım qursaq köterdi, ma a qı niñ qay ısin çekmek kerek",— dedi. Esebiy oña yañı bir kiyiz çadır berdi, köçmek içün eki at, savut-saba, daa bir taqım ey berdi. Soñ keñe berdi: "Sen, Qutluqaya, ulus Toqtamı tan ketseñ, sa a aruv bolır. Toqtamı han, özüñ bilesiñ, bek tez açuvlan an adam. Seniñ sav qalganiñni e itse, cinleri ba ina toplanır, açuvlanır. Sizlerni sav qoymaz",— dedi.

Soñ Qutluqaya biy yol boyu oylanıp ketti: "Aysa, men ni liyim? Temirhan a barayımmı? Sa a bir yımırta bergenim içün, Toqtamı han meni quvdı. Men sa a bir yımırta berdim — endi sen ma a bir tilim ötmek ber dep aytayımmı? Yeq, olay bolmaz! Mına — Toqtamı hanniñ topra 1, Mına Temirhannıñ topra 1. Men u siñırda oturayım, birevge de berindi (poddannıy) bolmayım",— dedi. Qurdı çadırını, ketirdi apaqayını — u siñırda oturdu. Kene avcılıqman keçindiler.

Bir kün o kene avdan qayttı, amma ses bermey keldi. Unuttı. Apaqayı ayman a (tögerek legen) suv qoy an, ba in yuv an, endi qol köterip saçın taray edi. Qutluqaya biy qarasa — apaqayda qoltuq astında bir te ik bar, o te ikten öpke-bavırı körüne. Soñ Qutluqaya biy aňladı ki, apaqay albasti (vedma) eken. Soñ Qutluqaya soradı: "Apaqay, sende bu ne tedarik ya?". Apaqay abdırıcı, soñ özünü qol a aldı da: "Menim siñlimniñ toyu bar, meniça ırdılar. Ruhset ber, men ketiyim",— dedi. Qutluqaya biy söyledi: "Sen nasıl ketersiñ? Mına-mına bala do acaq. Nasıl ketersiñ bu avur ayaqman?" — dedi. "Egeçi (tatası) bolıp da, nasıl barmayım siñlimniñ toyuna? Eki künden kelirmen",— dedi qarısı. Qutluqaya biy ruhset berdi: "Bek kerek bolsa ket",— dedi. Apaqay kiyimlerin kiyip, üyden çıqtı. Qutluqaya biy savluqman bar aytti, apaqay savluqman qal aytti. Soñ o tü ündi, öz-özüne: Men üye ses berip kelmege unuttım, bunıñ bir artını bozdım. O ma a bir ey aytmadı. Endi bunıñ ekinci artı: üyden ketkende artıdan qaramaycaqman. uniñ artıdan da, bir qarayım da!" — dedi. Artqa ba inı burıp, omuz üstünden qaradı. Körse — bikesiniñ ayaqları qu aya ina o aylar, üç dane uzun parmaqları bar, ökçeleri yoqtır.

Qutluqaya biyniñ baqqanını apayı duydı, cilp etip artına qaradı ve burulıp qaytip keldi. Söyledi Qutluqaya biye: "Endi bizim artımız bozuldı. Sen ses berip kelecek ediñ, unuttiñ — men indemedim. indi artımdan qara anıñ — bu "bile-bile yades" demektir. Endi bizim birligimiz bitti — sen ma a yoqsıñ, men sa a yoqman. Bala do sa men onı curtlıq bol an bir yerge ta lap ketermen. Savluqman qal!" — dedi de ketti.

Endi deseñ, anavı Esebiy degen qart, Kutluqayaniñ dostu, bir kün erte tañda qoylarnı qo tan çıqarıp, köy çetine, sürü toplanır yerge aydadı. Bir daa qarasa, aldda ketken qoylar ürktiler, qaçtılar. Esebiy:

"Bu qoylar neden ürktiler? Barıp qarayımçı onı", — dedi. Qoylar ürkip qaçqan yerge barıp qaradı. Körse, yañı tuv an bir bala, qunda 1 yoq, qatında anası yoq, birev yoq. Yelcilar ta lap ketken bir edik (etik, yım aq sícma) içine kirsetilgen, yata. Edik qatında balanıñ ilimi (posled) yata buvlanıp. Esebiy qart bir ara abdırıp aldı, soñ sürüge qo maqçün qoylarını aydap keleyatqan köyde lerini körip eleslendi. Soñ balanı edik taqımının aldı çekmeniniñ etegine. Soñ adamlardan birisi: "Etegiñde ne bar ya, qart?" — dep soradı. "Tezek cıydım, üyde ca ayt yoq eken. Ceñgeñiz bir etek tezek ketir degen edi, unı tez-tez alıp barayım üye", — dedi de, Esebiy a ıqıp ketti. Evge kelip balanı apayına körsetti: "Bu balanı yol çetinde mınav edik içinde taptım. Men bellesem, bu bala u Qutluqaya biyniñ balası bolsa kerek — apaqayım avur ayaqman çı ıp ketti dep aytqan edi. Saqın birevge aytma bala tapqanımıznı", — dep qoylarına ketti.

Soñ aq am evine qayttı, apayıman keñe qurdılar. Esebiy aytı: "Men yarın Qutluqaya biyge barıp aytarman. Sen bareme kiçkenemizmen qo ıp bunı da emiz — bizim balalarman süt qarda bolır. Qutluqaya onı qatip qaracaq?" — dedi.

Aynı u künü Toqtamı hanniñ ki ileri oña haber ketirdiler: Siz Qutluqaya biyniñ közlerine temen ine soqtırdıñız, çegerlikke attırdıñız. O anda ölmegen. Bir ırımcı apaqay onıñ közlerini emlegen (savultqan), soñ o Qutluqayaman ya ap qal an, ondan bala tabacaq eken. imdi Qutluqaya ulus topra iñizniñ küntuvu sıñırında çadır qurıp yerle ken. Sizge de berindi tugul, Temirhan a da berindi tugul. Öz ba ina bayar kesilgen, otura", — dediler.

Toqtamı han nukerleriniça ırdı, emir etti: "Ertengi tañman barıñız, Qutluqayaniñ çadırına ot salıñız. Özüni kesiñiz, bikesini kesiñiz, balası bolsa — onı da kesiñiz!" — dedi. Tañ çaba ıman Toqtamı hanniñ nukerleri Qutluqaya biyniñ üstüne qıçırı ıp üçüm ettiler. Qutluqaya biyni süyrep ti ari a çıqardılar. "Balañ qayda? Bikeñ qayda?" — dep soradılar. "Men bilmiyen. Bikem sıñlisiniñ toyuna ketti — yurtları qayda bol anını bilmiyen. Apaqay ketkende bala daa qursaqta edi", — dedi Qutluqaya. Soñ hanniñ nukerleri Qutluqaya biyniñ çadırına ot saldılar, özüniñ de ba ıni kesip, Toqtamı hanniñ aya 1 astına ketirip attılar. ay etip Qutluqaya biy öldi.

Bundan soñ bir talay vaqıt daa keçken edi ki, Toqtamı hanniñ ki ileri oña bir yañı haber daa yeti tirdiler: "Qutluqayaniñ apayı albasti eken, bir o lan bala do ur an. O Qutluqayadan çıqıp ketken de, do ur an balasını bir edik içine kirsetip, yol çetine ta lap ketken. O balanı siziñ atalı iñizniñ çobanı Esebiy qart tapqan, üyüne ketirip, adını Edige qoy an. indi apaqay onı öz balasiman qo ıp emize eken", — dediler. Toqtamı han aytı: "Olay bolsa,ça ırıñız atalıqnı!" — dedi. Atalıqnıça ırdılar. "Atalıq! Men sizge bir ey aytacaq bolaman, amma sizni incitırmam dep qorqaman", — dedi. Atalıq aytı: "Emir handan, amel qullarından, buyur aytıñız!" — dedi. Han söyledi: "Siziñ çobanıñız Esebiy degen birisi Qutluqayaniñ albasti apaqayı do ur an er balasını taping al an, indi apaqayı onı öz balasiman qo ıp emize eken. O bala büyüse, belki, saltanatımız a zarar ketirir dep qorqaman. Kelecek belâniñ yolumu indiden kessek yah 1 bolmazmı?" — dedi.

Atalıq söyledi: "Ba üstüne, han azretleri! Bizden qar ılıq yoq!" — dedi. ay dep, hanni tinçlandırdı.

Atalıq hanniñ uzurından çıktı da, atına minip bir kün, bir gece atını çaptırıp, Esebiy qart ya a an köye keldi. Esebiyiñ otarına bardı. "Esebiy! — dedi o.— Sen u Qutluqayaniñ balasın tapqan ekensiñ, onı han a kelip ayttılar. indi handan adamlar kelecek balanı senden alıp baracaq, kesecekler. Kel, u balanı han a bermiyik, Qutluqayaniñ nesli dunyadan coyılmasın. Qutluqayaniñecdatları, özüñ bilesiñ, bizim aymaqniñ (qabileniñ) yetekçileri ediler. Aymaq törelerimiz bitse, yoq bolsa, bizge yah ı bolmaz. Apaqayıñnı qandır, u be ikte yatqan öz balañıznı beriñiz han a", — dedi. "Aruv, aysa ay etiyik",— dedi Esebiy qart. Atalıq gece qaranlı ıman ordukentke qaytti, Esebiy qart da üyüne keldi. Kelip apaqayına atalıq aytqan sözlerniñ episini aytıp, onı qandırdı. Soñ qart otar a qaytip ketti. Apayı ise özüniñ balasını qundaqladı, yatqızdı be ikke. Qutluqaya biyniñ balasın qoynuna alıp yattı.

Ana indi tañ atayım degende, hanniñ qorucıları at çaptırıp, Esebiy qartnıñ üyüne keldiler. Üyge kirip, qartnıñ apayından soradılar: "Sizdeki eki balanıñ birisi Qutlukayaniñ balası eken. Qana qaysı birisi o bala?" Qadın ayttı: "Esebiy bir bala tapıp ketirdi, bilmiyimiz kimniñ balası bol anın. Ana, be ikte yata",— dedi. Qorucılar balanıñ betin açıp qaradılar: "Qutluqayaniñ balası esmeri bolmaq kerek, bu bala sarı in kele. Siz yañılmadıñızmı? " — dediler. "Öz balasın tanıma an apaqay bolırmı? Ya da öz balasın be ikke salıp, birevniñ balasın qoynına alıp yatqan ana bolırmı?" — dedi. ay etip, qorucılar balanı be igi taqımının han a ketirdiler. Han Esebiyiñ balasın be igi taqımının ortadan kestirdi. ay etip, Esebiyiñ balası ketti, edik içinden tapıl anı için adı Edige dep qoyul an Qutluqaya biyniñ balası sav qaldı:

Edige biyniñ ulı edi,

Biy de tañrınıñ qulı edi.

Anası cinniñ qızı edi,

Dedesı tüklü-saçlı aziz edi.

Bu vaqialardan soñ künler-aylar geçti, yıllar geçti. Edige emçekten kesildi, qundaqtan çıktı, tal turdı, tatiy yürdi, tili çıktı. Bir ya inı toldırdı, eki ya qa kirdi, soñ be ya ina keldi. Bir kün öyle bir al boldı.

Bir top bala köy içinde küre ip oyna a ediler. Bir daa qarasalar, özüniñ qırq qorucısım Toqtamı han keleyata. Hannı körip, bütün köy halqı tı qa çıktı, qollarını qursaq üstü qavu tırıp turdılar. Han balalarınıñ yanından keçeyatqanda Edige balalar a ayttı: "Qulaq asmañız, balalar! Oynay beriñiz!" — dedi. Han keçip, balalar oyunlarını bıraqmadılar. Bunı körip, Toqtamı han bir qorucısını yiberdi: " Bar, bilip kelçi, bu balalar niçün selâm turmadılar?" — dedi. Qorucı kelip balalardan: "Ulusniñ hanı keçip ketkende, niçün selâm turmadıñız? — dep soradı. Ald a Edige çıktı da ayttı:

"Ki i özünden büyük adam a selâm berir. Biz balalar ne qadar köp bolsaq bolayıq,bizni bir adam qadar körmeyler. Amma bizim ya ımıznı qo saq, yüz ya tan büyük bolarmız. Han bolsa-bolsa daa elli ya ındadır. Bizge o selâm bermek kerek", — dedi. Qorucı Edigeni hanniñ qar ısına ketirdi: "Minav bala ay dep aya", — dedi. Han aytı: "Yaramaz bala eken bir yaqtan. Ekinci yaqtan ulusta bundayın aqılı keskin balalar ösip yeti se, ulus bundan kâr eter. Bar oyna, bala!" — dedi.

undan soñ, aradan bir yıl daa keçti. Edige babası Esebiy qartman çölde qoy bakıp yüre edi. Soñ qart bir i men üye ketti, Edige qoy ba ında qaldı. Bir daa körse, oñ-soluna baqınıp, bir ki i keleyata. O ki i kele-kele çalılar arasında yuqlap yatqan bir qoyannı esledi. Soñ Edigeniñ qatına keldi: "Men avcıman, amma tüfegimni üye qaldırdım. Anav çalılar içinde bir qoyan yuqlap yata — sen onı ürkütme", — dedi de, a ı ip üye ketti. ay degence, çalı artından atlı-itli bir avcı daa çıqtı. Qoyan yuqusı bellı ey — o atnıñ dubürdisinden uyanıp, turıp qaçıtı. t onı artından quvıp tuttı.

u arada tüfegin alıp anavı avıldı da yetip keldi. Birinci avcı aytı: "Bu qoyan menimki. Onı ba ta men kördim mına bu bala aattır!"—dedi. Ekinci avcı: "Çölde yuqlap yatqan qoyan birevniñki sayılmay Kim tutsa, qoyan onıñki. ay tugulmi, bala?" — dedi. Edige aytı: "Mergin avcı kim bolsa, qoyan onıñki. Men yerge çalqa catıp mana bu almanı qursa ım üstüne salayım, siz ni an a alıp atıñız. Qaysıñız almanı ursañız mergin avcı odır. Qaysıñız da almanı uralmay meni öldirseñiz, qan qarı qımnı (ödegini) babama tölersiz",— dedi Soñ yerge yattı, qursa ı üstüne bir alma qoydı. Avcıniñ birincisi attı, almanı urıp eki böldi. Avcıniñ o birisi tüfekni qoluna al an soñ qorqa tü ti ekilendi. Soñ: "Yeq, men atmam eki arada balanı öldirip qarı qısın tölemege mecbur bolırman",— dedi. Onda Edige aytı: "Aysa, sizge qoyan tiymey. Avnı bir atqanda ur an ki i mergin avcı sayıla. Yırtı artından it salıp, ya da bizim ulus hanımız Toqtamı day qu salıp, av etken ki i avcı sayılmay. Qu yırtısı (dobiça) qu niñ, it yırtısı itniñ", — dedi. Soñ bu sözler Toqtamı hanniñ qula ina barıp yetti. Toqtamı han: "Kim eken o ay töre kesken bala?" — dep soradı. "O bala sizge selâm bermegen anavı bala, Esebiy qartnıñ kence ulı Edigedir", — dediler oña. "Yaramaz bala eken, — dedi han. — Bir daa ondayın söz e itsem, tilini kestirirmen!"

Hanniñ bu hı ımlı sözleri köye de yetip keldi. Onda Esebiyniñ bikesi bayına aytı: "Esebiy! Bu bala bizim ba ımız a bir i çıqaracaqqa o ay. Öksüz qozu besleseñ, avuzıñ-burnıñ may bolır, öksüz bala besleseñ avuzıñ-burnıñ qan bolır dep nafle aytılma an. Sen bunıñ soñını bir tü ünip kör!" — dedi. Bundan soñ Esebiy bir ba atalıqqa barıp, apaqay ay- ay dep aya dedi. Atalıq aytı: "Arıv aysa! Ketir balanı ma a. Ondan soñ köye qayt da, çölde qoy qara an kencemni Temirhanniñ ay avul cetesi esir alıp ketken dep cılav köçür", — dedi. Soñ Esebiy Edigeni ketirip atalıqqa bere. Köye qaytqan soñ da, atalıq öğretken sözlerni aytıp, baqırıqlap cılav köçüreler.

Atalıqniñ be ulı bar edi, Edigeni olar a qo tı. Ana-babadan öksüz qal anı, yerinden-suvundan qopqanı içün adını Qobuq ul qoydılar.

Kel zaman, ket zaman, atalıqniň ulları cigit boldılar, birer-birer Toqtamı hanniň qapısına korucı olıp bardılar. Aradan be -on yıl keçti, Edige de on altı ya ıma keldi. Soñ o da Toqtamı hanniň qapısına korucı bolıp bardı, han hızmetinde bulundu.

Qırq korucı er kün Toqtamı han a saba hayır a baralar. Otuz doquz korucı birer-birer kirip çıqlar — han qıbırdamay otura. Eñ soñunda qorucılarnıň eñ ya soyı Qobuq ul kire — Toqtamı han atılıp bel üstü tura.

Ana indi bikesi Toqtamı han a ayta: "Otuz doquz korucı kirip, sa a selâm ayta, sen qıbir etmiysiñ. Eñ ya korucı kirgende bel üstü atılıp turasıñ. Niçün ayesiñ?" — dey. Toqtamı han: "Yeq, hayır, men iç yerimden turmayman!" — dey. Bikesi oña: "Men aysa sa a seniň bel üstüne tura ekeçiňni isbat etermen", — dedi.

Soñ bir kün han özünüň körünü odasında qorucılarnı qabul etkende, bikesi han a duydırmay onıň halatınıň etegini tüyreviçnen minderge tüyrep saldı. Birer-birer qorucılar kirip, saba hayır aytıllar han a. Han qıbir etmedi. Eñ soñunda Qobuq ul kirdi. Han uçıp tura keldi. Artımdan astındakı minder de köterildi. Soñ han qaniy boldı ki, Qobuq ul kirgende o yerinden tura eken. Qobuq ul çıqıp ketken soñ, han bikesinden: "Seniň aytqanıň čın eken, men yerimden tura ekenmen. Bunıň sebebini bilmisiyiñ mi?" — dep soradı. Bikesi: "Men bellesem, sa a bu Qobuq uldan bir yamanlıq kelecek, sen de onı içiň bilen duyasıñ", — dedi. Toqtamı han söyledi: "Bizden atalıqqa bir yamanlıq ermedi ki, niçün onıň nesilinden bizge yamanlıq kelecek?" — dedi. "Men bilmiyem, amma seniň yeriňden uçıp tura kelgeniň — bu zaya ey tugul. Mında bir sıń bar", — dedi bikesi. Han da oña: "Aysa, bunı atalıqqa duydırmay tındırsaq bolmazmı?" — dedi. Bikesi: "A ıqma! Sen daa açıq-aydın bilmisiyiñ ki, o sa a yavmı, elmi (dostmı). Belki sa a eldir, dostuña qar ı turacaqtır. Ba ta men onıň bizge yavmı, dostmı ekenin anıqlap alayım", — dep cevap berdi.

Soñ hanniň bikesi bir bardaq qatıq uyuttırdı, ketirip han a berdi. "Yarın erten u bir bardaq qatıq yanında tursın. Sen, Qobuq ul kirip kelgende bardaqnıň üstünde qayma ıñı parmaq bilen burıp alıp qap da, bardaqnı Qobuq ul a ber. O, qatıqnı qarı tırmay içip bolmaz, niçün deseň qatıq bavurdayın ti ız uyu an. Baqayıq, o qatıqnı nasıl etip qarı tırır eken?" — dedi.

Ana soñ ertesi künü otuz doquz qorucıdan soñ saba hayır a Qobuq ul kirdi. Han qatında tur an bardaqnı aldı da, üstündeki qayma ıñı parmaq bilen burıp alıp qaptı. Soñ bardaqnı Qobuq ul a uzattı: "ç qatıqnı, Qobuq ul!" — dedi. Qobuq ul bardaqnı aldı, yanından qamasını çıqardı, qamanıň temirinen qatıqnı qarı tırdı, bardaqnı köterip içti. Qobuq ul ketken soñ bikesi han a: "Seniň qatıq üstünde qaymaqnı parmaq bilen burıp alıp qapqanıñ: — Men seniň ba ıñnı mına bulay etip burıp alırman! — degeniň edi. Qobuq ul buniň manasını aňladı. Sa a dost bolsa, o qatıqnı qamasınıň sapi bilen qarı tırır edi. Amma o qatıqnı temiri bilen qarı tırıp: — Sen menim ba ımnı burıp al ance, men seniň içekleriňni qancal bilen mına bulay etip qarı tırırmış! — degen boldı. O sa a el tugul eken, o sa a yav eken, du man eken", — dedi.

Toqtamı hanniň er vaqıt yanında yürgen bir canda 1 bar edi. O ki i Keneges uruvından edi. Hannıň epsi avalesini o yapa, er vaqıt hanniň yanında bulun anı içün, oňa Canbay dey ediler. indi han Canbaynı qatınaça irdi, söyledi: "Sen ma a bir ki i tap. O, sın bilgen, çınlap tol ama a (sır açma a) bilgen cırvav (çıñcı, keday) bir ki i bolsın. eklengen bir adamım bar", — dedi. "Aysa, men sizge ulubayniň qızı Tomalay Aruvnı alıp keleyim. Dünyada ne qadar tol avcı ki iler bar — olarnı u qız bile", — dedi Canbay. Soň o barıp, Tomalay Aruvnı hanniň sarayına alıp keldi. Tomalay Aruv aytı: "Han azretleri! Siziň keregiňizge yaraycaq, gizli eyni açıq etip bere bilecek, çınlarıman sıraç sizge du manıñıznı tutıp bere bilecek ki i bar", — dedi. Han soradı: "Kimdir o ki i?" Tomalay Aruv aytı: "O ki i şarttır, Hıva Buhar yerinde ya aydır:

Yüz doqsannı ya a an

Azuvları bo a an

yegine inci salıp

Çiy cibekmen qur a an

Kumu ten qapaq yaptır an

Arı qa monçaq taqtır an

Samurdan ton cabin an

Tüm-tüz colda abın an

Otuz hanni ozdır an

Uç yüz kölmek tozdır an

Atqa miner ali yoq

Araba miner emeli yoq

Saçları ap-aq qıravdır

Adı Sabra cırvadır, — dedi.

Ol zaman han Canbay a aytı:

Sen menim Canbayımsıň

Qaranlıq gece Ayımsıň

Keneges elniň ötüsiň

Kep biyeniň sütüsiň

Arba a cegip eki tay Bar ketir onı, Canbay! — dedi.

Ana indi Toqtamı han Sabra cırvıñı ketirmäge eki at yekken qo ar araba yiberdi. Canbay belini tartıp bıvdı, qo ar a tö ek-yastıq aldı, sal qayıqman dilni keçti, qamçı salsa tırıp Hıva Buhar yurtuna yöneli aldı. Bu arada Sabra çiñcı remil tökip (fal baqıp) otura edi. O, remilge baqıp qarısına aytı:

Hazarnıň sırt ya indan

Uluslararası hanından

Sıptay süryü bork kiyip
At quyru in art tuyüp
Eki boz at cektirgen
Araba a güller töktirgen
Arı qa demir qaqtır an
Qoldıqqa dua taqtır an
Atları qamçı zorından
Entigip corta, yeledir
Sabra degen cirav a
Bir imansız keledir, — dedi.

ay degencek Canbay kelip çıktı, Toqtamı hanniñ selâmînen ricasını Sabra cirav a yetkizdi. Toqtamı hanniñ adını e itken son, Sabra cirav yerinden uçıp turacaqday boldı, turalmadı. Canbay oña qol berdi, tursattı, qoltu ina kirip, alıp barıp qo ar a oturttı. Atlarnı ayda tırıp, dil betke yol aldılar. dilni keçken soñ Toqtamı han olarnı qar ılap çıktı, ordu-kentke alıp keldi. Han çiñciniñ:

Qoltu ina kirdi, dey
Törden orun berdi, dey
Qonaq a ı bermäge
Qona-meze qurdı, dey
Han cirav a qol berdi
Bal savutın bol berdi
Emen saplı qademen
Üç-dört kere bal (buza) berdi

Oñ yaqtan berdi bir qade
Sol yaqtan berdi bir qade
Qart qadeni aldı, dey
Bo atıpaldına saldı, dey
Baldan ba ı aylanıp
Çala sar u boldı, dey.

Bal büyrekke tü ti, dey
Büyregi bal a pi ti, dey
Sabra çiñci saydan, say ıdan, baldan, sözden ba ı aylandı, esirdi. Onda Toqtamı han Canbay a buyurdu: "Ayt o a, çiñlasın!" — dedi. Sabra cirav çiñladı:
Bayraçlı uzun aydar
Köse bay "Men de ciravman", — dey eken,
Bolsa bol ay.

Aqsır anda qobuz qoparır
Cütkürgende may çıraqnı avdarır
May çıraqnı ca ayım degeçi
Çiyında bala-ça a yuqlap qalır
Qobuz a tel tartayım degeçi
Aqay apayın süyrer de, tarqalır.

Toqtamı han Canbay a: "Ayt o a, bizge kerek eyni aytsın", — dedi. Sabra cırvav tol adı (çin aytıp sırt açtı):

dilde boldı sekiz han
Cayıqta boldı doquz han
Bosa ası som altın
Üykeni edi Çin ız han
Ufaq hanniñ irisi
ri hanniñ ufa ı
Qartbabaañ da han edi
Berimge saran edi
Alımı qattı bolsa da
Berimi senday tugul edi.

Toqtamı han Canbay a söyledi: "Qart ya aynecilik ete, ya da aña an eyi yoq. Yeşsam, içkeni bek az boldı, ya bek köp boldı. Oña balaban boynuzunu toldırıp, bir ballı boza daa ber. Eger indigecek içkeni az bolsa qararına kelir, köp bol an bolsa esirip öler", — dedi. Onda Sabra cırvav han a qarı turdu da, çin aytti:

Ey padi am, ey hanım!
Qıynav a saldıñ qart canım
Hıvadan kelgen şartıñman
Bir ölecek şartıñman
çe, içe toymayman
Ya canını qıymayman
"Tol a!" — deysiñ, taymaysıñ
"Ayt!" — deysiñ de qoymaysıñ
Aytma a tilim barmaydır
Aytmasam da bolmaydır
Büyük bolsın sıy, hanım

Cigitlerni cıy, hanım

Ça ır ketir, köriyim

Aslıń aytıp beriyim.

Onda Toqtamı han Canbay a ayttı: "Aysa sen bar, ayt, daa mal soysınlar, daa qazan assınlar. Sen özüń bar da, Ar ın mirza, Barın mirza, bir de Qobuq ulnıında alıp kel!" — dedi. Soñ episi ey han aytqanday boldı, dernek (qonu uv) pek balaban boldı, pek çoq yigitler toplandı. Canbay bardı, Qobuq ulnıaptı: "Sen bilesiňmi, bu halq ne için cıyıla?" — dedi. Qobuq ul ayttı: "Bilmiyen", — dedi. "Aysa sen bunı bil! Sen Edigesiň, Qutluqayanyň ulısıň, hanniň du manısıň. Bu Sabra cırvanı tol ap-tol ap, (sıriň açıp) han a bildirecek. Olar sa a a uvli bal berip, seni öldirecekler. Sen bal tolu savutnı al anda onı aseletten burnuña ur. Soñ "Burnum qanadı!" dep savutnı birevge ber de, özün çı ıp qaç. indi barıp kirip oturacaqsıň", — dedi Canbay.

Ana endi Ar ın mirza, Barın mirza, bir de Qobuq ul Sabra cırvanıň qarısına oturtıldılar. Soñ Sabra čińci cigitlerniň birine söz qattı: "Han sa a batırılı iñ körset dese, batırılıqnı qalay etersiň? — dep soradı. Cigit ayttı:

Yazda irkken suv bolıp

Qala a (eerge) ta ıp kirermen

Qavdannı al an ot bolıp

Köylerge ot berirmen

Sırttan esken boraday

Askerin quvar, sürermen

Malın-barqın basar da

Ketirip han a berirmen

Dal qılıçım köterip Arslan bolıp ötermen, —

dedi.

Onda Sabra čińci savutqa bal toldırıp uzattı: "Aferin, Ar ın mirza, dızman cigit ekensiň! Köter balnı!" — dedi. Ar ın mirza savutnı alıp, balnı köterip içti.

Endi Sabra qart cigitlerniň ekincisine söz qattı: "Birev hanıňa du man bolsa, sen o a netersiň? — dedi. Barın mirza ayttı:

Han a du man fitneci

Elge, yurtqa cav bolır

Fitne duysa cüregim

Lav eter de, qav bolır

Al aq-bul aq boynuna

Sert çılbirim bav bolır

Ba ın kesip ketirsem

Han cüregi dav (küçlü) bolır

Han cüregi dav bolsa

Elim-künüm (halqım) sav bolır

Elim-künüm sav bolsa

Cigit adım çav (namlı) bolır.

Sabra çiñci ekinci savutnı toldırıp bu cigitke berdi: "Aferin, Barın mırza! Sadıq cigit ekensiñ! Köter savutni!" —dedi. Barın mırza balnı alıp, simirip içti.

Endi ise Sabra qart Qobuq ul a qaradı: " Birev sa a du man bolsa, sen o a ne etersiñ?" — dedi.

Qobuq ul ayttı:

Arsayıp atqa minermen

Kedegesin bölermen

Öz qanına toydırır

Qazançını tölermen

Mañra an qoyday etermen

Borkday kiyip ketermen

Qır ıy bolıp uçarman

Ça araqtan qaçarman

Bir kün bola kelir de

Babam öçün alırman

Eger degenim etmesem

Atamnıñ aram ulı balırman.

Onda Sabra cirav tol adı:

Ar in ul da, Barın ul

Batır eken Qobuq ul

Qolları uzun körüne

Mergin eken Qobuq ul

Erini (duda ı) yufqa körüne

Sözge usta Qobuq ul

Parma ı cezday mayı qan

Çeber eken Qobuq ul

Saçı Ayday balqı an

Asıl eken Qobuq ul

Beti nurday tökülgen

Töre eken Qobuq ul

Ensiz-sansız at salıp

Süre kelir Qobuq ul
Qutluqaya qanımı
Soray kelir Qobuq ul
Aylanma an keñ yurtqa
Belgi tiker Qobuq ul
Biriktirgen topra ıñ
Yırtıp söker Qobuq ul
Qa ıqlap cıy an malıñnı
Çömüçlep saçar Qobuq ul
Qapida turar bolsañız
Pencereden qaçar ol
Eger men ki i tanışam —
Qutluqayaniñ ulı
Edigedir u Qobuq ul! —

dedi de, Sabra çiñci üçüncü savutnı toldırıp Edigege berdi: " Köter savutnı, Edige!" — dedi. Edige savutnı aldı, abdırıp içecekdayın bolıp onı burnuna urdı: "Canbay, tut savutnı! Burnum qanadı!" — dedi de, savutnı Canbay a tuttırip, yavlu ıñı burnuna basıp, tı ar a atılıp çıktı. Toqtamı han ökürdi: "Tutıñız Edigeni!" — dedi. Duv-v etip cigitler episı qapı-pencereden tı ar a atılıp, atlara çaptılar. Edige endi atına mingən, toz koparıp qaça edi. Cigitler atlara ır ıp minecek bolıp bir-biriniñ artırdılar, episiniñ egerleri avup tü ti. O deseñ, episiniñ ayılı (eger qayıları) kesilgen eken. Toqtamı han da tı ar a çıktı, amma batırlarınıñ bu alını körip, çırayı qap-qara kesildi. Soñ Canbay a aylanıp: "Canbay! Niçün qaçırdıñ Edigeni?" — dep çıçırdı. "Onı men qaçırmadım!" — dedi Canbay. Toqtamı han hı ımlandı: "Edigeni sen qaçırdıñ! Atlarıñ ayılların sen kestiñ! Ma a du manlıqnı sen ettiñ! Edigeni bugün tapıp ketir! Ketirmeseñ özüñ, bala-ça añ, qarı-qurtqañ — episine qılıç! Söz bitti!" — dedi.

Canbay cilay-cilay atına mindi, eki de ulını qatına ayaqda aldı da, Edigeniñ pe inden quvíp ketti. Edigeniñ izinden ketip, dil qırırına keldiler. Körseler — Edige endi suvniñ öte ya ına keçken edi. Özenniñ bu qırırından turıp Canbay aytti:

Qaytsana, Edige, qaytsana,
Han a savluqman qal aytsana,
Kenarı yufqa sarı qademən
Bal beredir, içsene!
Özenniñ öte ya ından turıp Edige aytti:
Qaytmam da, Canbay, qaytmam da!
Han a savluqman qal aytmam da!

Kenarı yufqa sarı savutman

Bal berse de, içmem de — Erinim yara bol andır.

Canbay aytti:

Qaytsana, Edige, qaytsana!

Han a öpkeñni aytsana!

Saları aniñ sandalday,

Savrusı ülken töbeday,

Aya ı terek, boynu erek

At beredir, minsene!

Edige aytti:

Qaytmam da, Canbay, qaytmam da!

Han a öpkemni aytmam da!

Saları aniñ sandalday,

Savrusı ülken töbeday,

Aya ı terek, boynu erek

At berse de minmem de —

Putıma çiban çıqqandır.

Canbay aytti:

Qaytsana, Edige, qaytsana!

Han a hayırlı söz aytsana!

Han sa a tüymesı som altın,

Bir körmesi biñ altın,

Eteginden yeñi uzun

Ton beredir, kiysene!

Edige aytti:

Qaytmam da,

Canbay, qaytmam da!

Han a hayırlı söz aytmam da!

Han ma a tüymesı som altın,

Bir körmesi biñ altın,

Eteginden yeñi uzun

Ton berse de kiymem de —

Boynuma yara çıqqandır.

Canbay aytti:

Qaytsana, Edige, qaytsana!

Han a: — Ba ı la! — dep aytsana!

Han sa a sarı sansardan

Bork beredir, kiysene!

Köksünde zırh, at minip,

Uru lar a atlanıp,

Handan altın maa alıp,

Dünya sefasın sürsene!

Edige aytti:

"Qaytmam da, Canbay, qaytmam da!

Han a: — Ba ı la! — dep aytmam da!

Han ma a sarı sansardan

Bork berse de kiymem de —

Ba ıma müyüz çıqqandır!

Köksümde zırh, at minip

Uru lar a atlanıp

Handan altın maa alıp

Dünya sefasın sürmem de:

Keñ dünyadan ne fayda,

Tar etik aya ım sıqqan soñ?

Canbay Edigeniñ qaytmayca inı aña an soñ, ökürip a ladi: "Sen qaytmasaň, han menim özümni, bu ullahımnı, qarı-kurtqa, soy-sopımnı — episini qılıçman çalacaq. Aysa, sen özüñmen minav eki ulımnı da ala ket — bareme bular sav qalsınlar", — dedi. Canbayniñ ullahı urbalarını ba ları üstüne bayladılar, atlarını cügeninden cetip suv a tü tiler, yaldap özenniñ öte ya ına keçtiler. Soñ atlarına minip, qılıçlarını çıqarıp, Edigege üçüm ettiler. Edige qaçıti, birevini oqnen urdı, ekincisi qorqıp, toqtadı. Edige onıñ üstüne at çaptırıp kelip qılıçının ba inı qaqıp aldı. Canbay dilniñ bu ca arasında turıp, ullahınıñ acınıqlı ölümünü körip, ökür-ökür a ladi. Edige ayttı:

Kemal ulu kök Canbay!

Keri sözlü it Canbay!

Sen qaraniñ ulısıñ

Pul bergenniñ qulısıñ

Qayt endi, Canbay, qayt endi

Haniña bu sözüm ayt endi: —

u keti te ketermen

Temirhan a yetermen

Temirhan ma a qol berse,

Hudayım ma a yol berse,

y Toqtamı hanıñı

Ayaq astı hor etermen! —

dedi de, atına qamçı urıp ketti. Canbay suv keçip, eki ulınıñ ölüsini aldı, cılay-cılay han a keldi. Soñ Toqtamı han inandı, Edigeni Canbay qaçırmadı dep.

Soñ Toqtamı han atalıqnı çä ırttı. "Atalıq! Men sizni süye edim. Özümden yüksek saya edim. Men sizni atalıq tuttım, ton uçım Celâlnı sizge adaq ettim. Siz ise ma a hiyanet ettiñiz: Qutluqayanıñ yılın balasını menim üyüme ciberdiñiz. Men endi bilmiyen kimge i anma a, kimge arqa tayama a. Siz endi ketiñiz," — dedi.

Atalıq çıqtı ketti. Soñ onıñ ulları, olar be cigit ediler, babalarına ayttılar: "Endi bolacaq ey boldı. Endi han bizni de du man tutti, endi bizge de bu yurtta ya ayı bolmaz. Aysa, biz de keteyik Edigeniñ artından: ya devlet ba ımız a, ya quz un le imizge", — dediler. Kettiler, dilni keçip çölde Edigeniaptılar. Soñ altı qarda bir uruv bolıp, çadır qurıp, ot yaqıp, avcılıq etip, a pi irip eglendiler.

Bir kün olar a pi irip otura ediler, bir daa qarasalar — bir atlı, bir kiyikni quvip keleyata. Edige aman atına mindi, kiyikniñ yolunu kestirip çıktı. Kiyik bir timi turaqsadı, ay degence, atlı yetip keldi oq mezgiline (mesafesine). Edige de yetip keldi oq mezgiline. Ekevi de ni an a alıp attılar — Edige kiyikni aldından urdı, o ki i artından urdı. Eki oqniñ demir ucları bir-birine kelip tireldiler. O ki i attan tü ti, çekti kiyikni özüne. Edige de attan tü ti, çekti kiyikni özüne. O adam dedi ki: "Bu menim avım, men onı bermem sa a!" Edige dedi ki: "Yeq bu menim avımdır! Men de bermeymen sa a!" ay dep çekkele ip tura ediler, soñ Edigeniñ a aları yetip keldiler. O adam

kördi ki, bular çoqlar: "Aydı bolsın kiyik sizge!" — dedi. Edige aytti: "Yeq, onı men de urdım, sen de urdiñ. Ortadan böleyik", — dedi. Ortadan böldiler kiyikni: arttan ur anı içün o adam artını aldı, alddan ur anı içün Edige aldını aldı. Son Edige soradı: "Sen kimsiñ? Kimlerden bolasıñ?" O ki i aytti: "Men Kabertinniñ askerinden bolaman", — dedi. "Ya o Kabertin kim?" — dep soradı Edige. Asker aytti: Kabertin çerkezlerniñ bir batırıdır. O Temirhannıñ qızını hırsızlap, alıp qaçı. indi Temirhan a özünü tuttırmay çölde-tavda qaçıp yüre", — dedi. ay dep qalmıq atına mindi de özünkilerine ketti.

Soñ Edige a alarına aytti: "Biz sı ınaq istep, Temirhan a baracaq bola edik, amma özümüzni nasıl tanıtaca ımıznı bilmeyiz. Mında Kabertin Temirhannıñ qızın alıp qaçqan. Eger Kabertinniñ artından ketip Temir hanniñ qızını qurtarsaq, bizge Temirhan a barmaq qolay bolacaq", — dedi. u an atlanıp olar qalmıq askeriniñ artından kettiler.

Ketip barayatır ediler — aldlarına bir yılın çıktı. Quvdılar yılanni, kördiler: altı ba 1 bar, bir quyru 1 bar. ılan qaçı, barıp be yuva a soqlıdı. Bir ba 1 kirdi, bir ba 1 ti arıda qaldı. Yılanni öldirdiler.

Kene kete ediler — bir yılın daa rastkeldi. Quvdılar yılannı, kördiler: altı quyru 1 bar, bir ba 1 bar. Yılın qaçtı, barıp bir yuva a soqlıdı. Ba 1 kirdi, artımdan altı quyru 1 da kirdi. O yılannı öldiralmadılar. Biraz daa yurdıler, soñ Edige toqtaldı, aylanıp a alarına söyledi: "Bu yılannı bir ders aldıñızmı?" — dedi. A aları: "Yeq, bir ey aňlamadıq", — dediler. Edige söyledi: "Birinci yılannıñ altı ba 1, bir quyru 1 bar edi. Bir ba 1 kirdi yuva a, be ba 1 kirmədi — biz yılannı öldirdik. Ekinçi yılannıñ bir ba 1, altı quyru 1 bar edi. Ba 1 yuva a kirdi, altı quyru 1 da onıñ artımdan kirdi — biz yılannı öldiralmadıq. Bundan uni

aňlamaq kerek ki, biz altımız da ba bolsaq, bir i bitiralmamız. Birimiz ba bolayıq da, qal anımız quyruq bolayıq," — dedi. A aları: "Aruv ayttiñ! Senden artı ımız yoqtır — sen ba bol!" — dediler. ay etip, Edige olar a ba oldı.

Ana ay etip, olar qalmıqniñ izinden ketip, Kabertinniñ askerini kördiler. Edige a alarına: "Siz bu yerde qalınız, men barıp Kabertinniñ askerine qo ulayım. Askerden bir qona artta yuriñiz — olar bugün gecelegen yerde siz ekinçi gecesi qoniñiz. Men onda a çı, qazancı bolma a tırı ırman. Qazancı bolsam, sizge yemek qaldırırmış ocaqta," — dedi. aytip, a aları qaldılar, Edige ise gece barıp, Kabertinniñ askerine qo uldı.

indi Temirhanniñ qızı Berdibilege askerniñ birisi gizli mektüp ketirdi. Babası Temirhan qızına: "Qızım! Men Kabertin üstüne qılıç salıp, seni qurtarayım degence, o seni öldürür. indi seni Kabertinden qutqarsa, Edige qutqaracaq. Edige Toqtamı handan qaçqan, bizge kele eken. indi Kabertin askerine qo ul an. Edigeni tanıcaq bolsaň: o biň ki imen qo ulıp otursa da, eň yüksek yerde oturır. Em asla taqır yerde oturmaz — ille astına ya çekmen salır, ya böركünü salır, ya da qavdan (quru an ot) yulqıp salır — iç taqır yerde oturmaz. Edigeni bundan tanırsıñ," — dep yaz an.

Berdibileke mektüpni oqu an soñ çadırdan çıqıp, asker arasında köz kezdirip, Edigeni qıdındı, ayırdı etalmadı. Soñ aq am boldı, askerler episi yattı. Kaberden de yuqlama a yattı. Berdibileke çadırdan çıktı, kördi ki: alçaraq boylu, qara sınlı, çımrı tenli, keskin baqı lı bir asker qavdan yulqıp tübüne sal an — otura bularnıñ çadırı yanında. Berdibileke bardı onıñ qatına, oña söz qattı: "Sen kimsiñ? Niçün çadırdan köz üzmeye oturasıñ?" — dedi. Asker aytti: "Meni siziñ çadır a qaravul saldılar," — dedi. Berdibileke: "Yalan aytasıñ. Kabertin çadır a qaravul salmay, niçün deseñ o birevden qorqmay. Sen Edigesiñ, men bilemen", — dedi. "Ebet, men Edigemen," — dedi o. Berdibileke yalvardı: "Edige! Meni qutqar Kabertinden!" — dedi. "Sen ayt, o meni qazancı etip salsın, o ya inı özüm qararman", — dedi Edige.

Ekinçi künü Berdibileke söyledi Kabertinge: "Seniñ qazancılarıñ orbanı datsız pi ireler. Men bezdim olarnıñ a larından," — dedi. Kabertin aytti: "Aysa, özüne yara an adamnı qazancı sal," — dedi. Soñ Berdibileke: "Aysa, mına bu tatar pi irsin orbanı", — dep Edigeni körsetti. ay etip, Edige qazancı, yani a çı oldı.

Endi er aq am Edige ocaq tübüne türlü türlü a lar köme, a aları onı çıqarıp a aylar: "Ana endi a ımız bar, i imiz de bolır," — dep quvanalar. Olar Kabertinniň askeri artından iyerip kele bereler. Soñ bir kün Edige Berdibikege söyledi: "Ayt Kabertinge, atları otnı yatıp otlasın, suvnı yürip içsin," — dedi. Berdibike aytta Kabertinge: "Seniň atlariň otnı yürip otlay, a a anı aya ina kete, tavlanıp bolmaylar. Kelir babam, basar seni — seniň atlariň uru qa yaramaz. Ayt askeriňe — atlar otnı yatıp otlasın, suvnı barıp özenden içsinler," — dedi. Kabertin buyurdu askerlerine: "Atlar a ot çalıp beriňiz, olar yatıp a asın. Künde eki kere dilge suvlaqqa alıp barırsıñız," — dedi.

Askerler Kabertin buyur an kibi etti, ot çalıp atlar a berdiler. Soñ atlar suvsadı. indi askerler episi atlarını suvarma a dilge kettiler, duraqta birev qalmadı. Kabertin de kirdi çadır a, yattı yuqladı. Edigeniň metiy araba a yekip orbalıq suv ta ı an bir baqıravuq boz atı bar edi, ba qa at qalma an edi. Mindi baqıravuq boz a, aldı oq-yayını, keldi çadır yanına. Yuqlap yatqan Kabertinni kösterip, Berdibikeden: "Buniň bütün teni temir zırh içindedir, oq kirer yeri barmı eken?" — dep soradı. "Oq kirer yerini körmedim. Tek eki qoltuq tübünde te ikleri bardır," — dedi Berdibike.

"Aysa, köter qolunu yoqarı a men atayım!" — dedi Edige. Berdibike Kabertinniň qolunu köterdi, Edige oqnı te ikke attı, oq barıp Kabertinniň yüregine kirdi. Soñ ekisi mindi baqıravuq boz atqa — qaçacaqlar. Kabertin can tala ip çadırını yıqtı, uzattı qolunu, tuttu baqıravuq atniň quyru ından, ba ladı onı özüne çekmege. Baqıravuq boz da ayaq tirep ba ladı baqırma a — Edige ni leyceğini bilmedi. Berdibike çıçırdı: "Beliňdeki qamanı al da, kes atniň qıl quyru in!" — dedi. Edigeniň esi ba ina keldi, belindeki qamanı aldı, kesti baqıravuq boznuň qıl quyru in. At bir abındı, yıqıldı. Bular tura kelgençi Kabertinniň de canı çıktı. Soñ Edige aytta: "Sen minda tur, men barıp askerniň i ini bitireyim," — dedi.

Bardı askerniň yanına, kördi: askerde bir qav a bar! "Ne için qav a etesiz", — dep soradı. Askerler: "Qav a seniň üstünde. Bir talayımız aytamız: "Bar bolsın Edige, yürsin!" — deymiz. Bir talayımız aytamız: "Yeq bolsın Edige, ketsin!" — dediler. Edige aytta: Bir ki i için bir alay (polk) asker qav a etip oturacaqmı? "Yeq bolsın Edige!" degenler bir yaq bolsın; "Bar bolsın Edige!" degenler bir yaq bolsın. Eki yaq da öz yoluna keter, vesselâm!" — dedi. Askerler ayrılı tılar. Soñ Edige öz ya inı tutqan askerlerge qo uldı da, bas etti özüne qar ı ketken askerlerge. Olarnı sanctı, kestiler! Soñ Berdibikeni yanlarına aldılar, barıp atalıqnuň ularını daaptılar. Edigemen Berdibike tü tiler asker aldına, yollandılar Temirhannıň yurtuna.

indi bular Temirhannıň ordu-kentine yakın keldiler, soñ mücdeciler çaptırıp, Temirhan a kettiler. Saray a kelip: "Közüniz aydın! Edige Kabertinni öldürdü, qızınıznı qutqardı!" — dep haber berdiler. Temirhan Edigemen qızını qar ılap yol a çıktı: "Qızım Edigeniňkidir!" — dep ilân etti. Han balaban toy yaptı, Berdibikeni Edigege berdi. Soñ kiyevine yelemlilik baça içinde qurul an bir sarayını berdi. Edigemen Berdibike anda ya adılar. Sevi ip, oyna ip bir yıl qadar yurdiler, soñ bir o uları boldı. Adını Nuraddin qoydılar.

ay degence, aradan on dört yıl keçti, Nuraddin cigit ya ma keldi. O, bir özü bolıp, erke östi, ondan ötrü a ıq oynavnı daa ta lamay edi. indi o eki mırza balasiman a ıq oynayata edi. Bir daa aralarında qav a çıktı. Nuraddin o o lanlarnıñ birisini urıp cıllatti. Soñ o o lannıñ babası keldi, ulından soradı: "Niçün uru tıñız siz?" — dedi. O o lan aytti: "Biz a ıq oynaymız, o tızım ete. Bir oñabay a ı ı bar — tatarlarday etip onıñ ortasını te ken, içine qur un iritip quy an. indi o a ıq çik, pik, alçı, yalçı — neday istese, onday tura. Men: "Bizde a ıq içine qur un quymaylar, — dedim, o bizni urdı," — dedi. Mırza Nuraddinge açuvlandı da: "Ey sen, ör körmegen badraq (batrak) tatarnıñ balası! Sen bek batır bolsañ, barıp öz yurtuñda cigitlik et! Yurtuñ, malıñ qaytarıp al!" — dedi. Nuraddin urdı a ıqlarını yerge, keldi babasına. Kelip körse, babası Edige terek tübünde yañ ız mu ayıp otura edi. Nuraddin keldi babasının yanına, soradı: "Babam, niçün ay tü kün oturasıñ?" Babası Edige aytti: "Niçün tü kün bolmayım! Menim de yurtum bar edi, babam bar edi, halqım bar edi. Toqtamı han babamnı öldirdi, meni quv un etti. Men minda ya ayı qa aldandım, er eyni unuttım. indi ya lı ım keçip ketti — yurtumnı barıp köralmadım, babamnıñ öçünü alalmadım. Men mu aymay kim mu aysın!" — dedi.

Nuraddin aylandı da, qartbabası Temirhan a ketti. Barıp qapısına cıladı. Temirhan çıktı: "Ne cılap oturasıñ, yavrum? Ne kerek sa a — altınmı, quralmı, qo unmı, eglencemi?" — dedi. Nuraddin söyledi: "Men babam içün cılayman. Menim babam Edigeni Toqtamı han quvala an, qartbabam Qutluqaya biyni öldirgen. Olarnıñ öçünü alma an evlât nasıl bolır? Ma a qol tutıñız — barıp babamnıñ öçünü alayım", — dedi. Onda Temirhan aytti: "Aferim, ulım, bek aruv etersiñ! Bar babaña ayt — qural-yara , tu -bayraq, ne kerek er eyni tek millep bersin sa a. zinni men berdim. Al öcüñni!" — dedi.

Nuraddin babasına qaytti, qartbabası degen er eyni oña söyledi. Edige soradı: "Qaç tümen (diviziya, 10 biñ asker) kerek sa a?" Nuraddin aytti: "Ma a tümen asker kerekmey. Men Toqtamı ni yoq etermen. Eger i im oñ kelse, Toqtamı niñ soñ ökünçi ziyade bolır. Eger i im oñ kelmese, menim ökünçim az bolır. Siz ma a dört üyür cılıqı beriñiz: bir top qara cılıqı, bir top ala cılıqı, bir top çal cılıqı bolsın, olarnı da sürüp ketmege qırq cigit bolsın", — dedi. Edige o lu istegen er bir eyni tek mil etti, berdi.

Ana indi Nuraddin qırq cigitmen dört üyür cılıqınıñ artına tü tiler, davur salıp, toz qoparıp Toqtamı hanniñ yurtunu közlep, kettiler. Cayıq suvunu kündüz keçtiler, dil suvunu gedce qaranlı ında keçtiler. Erten tañ atqanda Toqtamı hanniñ ordukentini dört yaqtan sarıp aldılar, ög uru haberini bildirmeye elçi saldılar: "Edigeniñ ulı Nuraddin babasiman qartbabasınıñ öçünü alma a keldi. Uru ma a alı bolsa Toqtamı han çıqsın uru alanına (meydanına). Yeqsa tahtını bo atsın!" — dep bildirüp yiberdiler.

imdi Toqtamı hanniñ askeri az edi. Asker: "Biz azmız!" — dep qorqup qaçtı. Asker qaçqan soñ halqı da qaçtı, aq am a hanniñ ordukentinde birev qalmadı. Soñ Toqtamı han da tahtını ta lap

çıqıp qaçıtı. ay bol an soñ Nuraddin ordu-kentke kirdi, Toqtamı niñ qaçqan askerlerini tutıp özüne asker etti. Olarnıñ üstüne öz cigitlerini onba 1, yüzba 1 etip saldı. Soñ tahtqa mindi, ondan soñ da babası Edigege: "Toqtamı han qaçıtı, beylik biziñki, babam kelsin!" — dep haber yiberdi.

Ana endi babası Edige öz askerlerini alıp keldi. Nuraddin oña: "Babam! Endi beylik biziñki, hanlıq ükmüni biz sürecekmiş!" — dedi. Edige soradı: "O lum, Toqtamı han qayda qaçıtı, bilesiñmi? Nuraddin: "Bilmiyen mında indi tek ya bikesi em de Hanike, Canike qızları qaldı. Toqtamı niñ özü qaçıtı," — dedi. Onda Edige söyledi: "O lum! Sen bal a qızı tiñ da, çibinini unuttıñ. Devlet balı onday tatlı baldır ki, onıñ ba indan çibin eksik bolmay. O balnı a aycaq bolsañ, ba ta çibinlerini öldürmek kerekstiñ. Yeqsam çibinler toplanır, zuvulda ip ba iňa kelir. Ba ta Toqtamı ni abra!" — dedi. ay dep Nuraddinge öz askerini de berdi. Yanına Canbaynı da qo tı. Yel köstermege bir cavruncı (falcı) da qo tı. ay etip Nuraddin Toqtamı hanni izlemege ketti.

Toqtamı qaça, amma onıñ qatında da cavruncısı bar. Cavruncı aytti: "Edigeniñ ulı Nuraddin bizni quvíp keleyatır", — dedi. Soñ Toqtamı qaçıp Kenegeste qondı, Nuraddin ise Aqta ta toqtaldı. Soñ Toqtamı niñ cavruncısı cavrun suyegine qaradı ve: "Nuraddin bir qona (gecelev) artımızda — epkin keleyatır," — dedi. Nuradinniñ de cavruncısı cavrun qarap: "Toqtamı bir qona aldımızda," — dedi. Nuraddin aytti: "Bir qona aldımızda eken, aysa bu gece qonmayıp, geceleyin barıp basayıq," — dedi. Olar geceleyin yürdiler. Toqtamı niñ falcısı aytti: "Olar bu gece qonmadılar, ayda tırıp keleyatırlar," — dedi. Soñ olar da qonmadı, qaçtılar. Nuraddin iç quvíp yetalmay.

imdi Nuraddinniñ falcısı aytti: "Toqtamı niñ qatında falcısı bar — o bizni körip tura. Onı yaňıltmasaq bolmaz. Siz buyruq beriñiz episí askerler atlarını artqa burıp art-artqa ketsinler". Nuraddin buyruq berdi — askerler episí atlarını artqa burqa a iyerlediler. Soñ Toqtamı niñ falcısı cavrun a baqıp: "Nuraddinniñ askeri aylanıp artqa qayttı, endi raat bol!" — dedi. Toqtamı imdi Çegerli gölde edi. O, üç gece yuqlama an, çırayı topraqday bol an. O çadırını qurıp yattı da, qattı yuqu a daldi.

Toqtamı han bir ara yuquda bulundı, soñ nedendir qorqıpuyandı. Ba inı köterip qarasa, tañ atayatır eken. Soñ at tuyaqlarınıñ sesini ve qıçqırıvlarnı e itip, yerinden atılıp turdı. Körse ki, falcısı yoq, birev yoq — bir üyrü asker toz qoparıp ayt-uyt etip keleyatır. Asker alanında da çal at mingén — Nuraddin kele. Toqtamı çaptı, urdı özünü qamı liq içine. Qamı aralap qaçıtı. Qamı içinde yatqan qu lar qorqıp pır-r, pır-r uçtı, civilde ip Toqtamı niñ ba 1 üstünde aylandılar. Toqtamı bir alanlıqqa barıp toqtadı, ba 1 töpesinde üyürilgen qu lar a qarap, olarnı qar adı:

Aqqu qu lar, qaz qu lar,

Sizni sun ur, boz qu lar

Qanatıñız tozdırıp

Ba iñizni qayırsın!

Edigeniñ ulı Nuraddin —

Alla bermesin muradın
Meni yurttan ayıร aç
Sizni de gölden ayırsın!
Hudaydan tileymen endigi —
aytandan tuv an Edige
Niyet etken i lerin
Tañrısı talq etsin!
Sıza ı (me rebe) belden tü mesin
Ba ı yastıq körmesin
Qartay anda yañ ız qalıp
Ba in alıp çi ip ketsin, — Dedi.
ay dep tur anda, at kökreginen qamı nı eki yarıp, davur salıp, qolunda dal qılıç — Nuraddin kelip
çıqtı. Nuraddin ayttı:
Ay, biyim, o ruñ toqtamı !
Cesetiñ saracaq saz-qamı
Qısmet bu ekeç men sa a
Alladan yardım könđermem.
Edigeniñ ulı Nuraddin —
Aq taalâ berdi muradın
Can berecek sen bolsañ,
Can alacaq mendirmen.
Qartbabamnı keskende,
Babama ek ip küskende
Alla adını añmadıñ
Biysinmediñ ki ini.
Men babamdan bar boldım
Cigit, atçapar boldım
Ana indi duv-v keldim
Kesip alma a ba iñni
Onda Toqtamı ayttı:
Qartbabañ qulum edi
Ondan Edige töredi
Ondan töregen sen bolsañ —
Sen de menim qulumsıñ.
Sen menim qulum iseñ

Men sizge alla isem
Öçükip em açuvman
Niçün üstüme kelesiñ?
indi minda yañ ızman
Kene men haniñızman
Bu yurt dedem Çın ıznıñ
Bugünde men Çın ızman!
Soñ Nuraddin ayttrı:
dilde külük suvar an
Tuna a yetip tuvar an
Batu: — Çın ızman!" — der edi
O da Çın ız tugul edi!
Altın Saraynı qurdur an
Altın bosa a qoydır an
Hu enk de: " Çın ızman! — der edi
O da Çın ız tugul edi!
Quran, kitap oqutqan
Din, islâmnı tarqatqan
Mengü: "Çın ızman!" — der edi O da Çın ız tugul edi!
Tarqaq elni topla an
Toplaq cavrı tarqatqan
Özbek han da han boldı
Ana o Çın ız edi!
Sen ma a qulum demeçi
Meni alçaltıp külmeçi
Men sa a soy quvayım
Sen onı bir diňleçi:
Saçlı-tüklü Qocamet
Ondan tuv an Eramet
Ondan tuv an Köramet
Ondan tuv an Qutluqaya
Ondan tuv an Edige
Edigeden tuv an Nuraddin
Sıra o a kelgende Baq —
alla bergen Muradın!

dedi de, sol qulman Toqtamı niñ saqalından tuttu. Toqtamı qorqudan qatıp qaldı, müceleri kirtle kenday boldı. Soñ qaba sesmen bek qattı qırıldı. ay degeçi Nuraddin qılıç bilen onıñ ba ıni çapıp aldı. Soñ Toqtamı niñ ba ıni torbasına saldı, ketirip babasınıñ aldına ta ladı.

undan soñ Nuraddin Toqtamı niñ tahtına oturdu, han oldı. u vaqt babası Edige aytı: "Töreli (qanuniy) han bolmaq içün sa a Toqtamı niñ qızlarına üyenmek, o a kiyev bolmaq kerek. Sen devlet i lerimen o ra , yurtnı bir dola . Hanikemen Canikeni men mında sa a azırlarman," — dedi. Babası ay degen soñ, Nuraddinçiqıp ketti, devlet i lerinen me ul bolıp yurt aylandı.

imdi han sarayında Toqtamı niñ qızları Hanike, Canike, bir de onıñ ya bikesi qal an edi. Bikeniñ qarnında balası bar edi. O Toqtamı niñ qızlarına aql öğretti: "Nuraddin siziñ babañıznı öldirdi, Yasani, qanunni bozıp Çın ızniñ tahtına oturdu. indi sizge üylense, Çın ız soyuna kiyev bolacaq, töreli han bolacaq. Siz qursa iñiz a yastıq baylañız da, qursaq kötergen bolıñız. Nuraddin sorasa, bu eyni bizge babañ Edige etti, dep aytıñız", — dedi.

Ana endi Nuraddin yurt i lerini bitirip qaytip keldi. Hanikenen Canikeni köreyim dep, o aremge kirdi. Körse — Hanike de qursaq kötergen, Canike de qursaq kötergen yüreler. Nuraddin soradı: "Bu sizlerge ne maraz boldı?" — dedi. Qızlar utandı, qızardı, qaçtılar. Toqtamı niñ ya bikesi: "Bunu babañ Edigeden sora!" — dedi. Nuraddinniñ saçları tim-tik turdu: "Men ondan sorarman. indi sen ayt!" — dedi. Toqtamı niñ ya bikesi aytı: "Bu horluqnı qızlar a babañ Edige etti:

Arzudan közleri qızarıp

Babañ qızlar a sata ti

Bir yol Hanikeni cilatti

Bir yol Canikeni cilatti

Aq saqalın titretip

Sasiq yaqasın qoqlattı

Silekeyin aqızıp,

Ahır degenin boldırdı.

Cebr bilen yatqızıp,

çlerin-bavurın toldırdı,

indi bir ey yoqdayın

Yeluña köz tiki, oturdu, —

dedi.

Nuraddin çapıp çıqtı arem içinden, közüne bir ey körünmedi. Soñ qar ısına babası Edige rast keldi. Nuraddin nefesi tutulıp, ti lerini sıqıp aytı: "Sen ma a — Toqtamı nı öldir, qızları sa a, ya bikesi ma a dediñ. Soñ, bar devlet i lerin et dediñ. Özüñ yaman niyetmen üye qaldıñ. Üye qalıp, qızlar a zorbalıq ettiñ, o luña iman qırdıñ. Qırıl an iman qaytmaz, onı qan cuvar. Sen ma a babasınıñ — men seni öldiralmayman.

Ya sen meni öldür, ya mından ba ıñ alıp çı ıp ket!" — dedi. Onda Canbay Nuraddinge aytı:

Ar amaqnı azdırma,

Nuraddin —

Atnı qaydan minersiñ?

Aqqan suv a qan quyma —

Suvnı qaydan içersiñ?

Qavdanlı yerge ot salma —

Otnı qaydan otlarsıñ?

Qart babañı quvlasañ,

Qayda barıp oñarsıñ?

Soñ Nuraddin aytı:

Kemal ulı Kök Canbay!

Keri sözlü it Canbay!

Qara maday ulısıñ,

A bergenniñ qulusıñ,

Sen qoyan a "Qaç!" dersiñ,

Sen tazı a "Quv!" dersiñ,

Senden aqıl aramam,

Keñe senden soramam!

Ar amaqnı azdırsam —

Saylap tulpar minermen,

Aqar suv a qan quysam —

Saylap erbet içermen,

Qart papaznı quvlasam —

Yılından Kâbe ketermen,

Kâbeni üç dola ıp,

Üç kere tevbe etermen".

Onda Edige aytı:

Er Nuraddin do a dep,

Ebanaylar ketirrttim.

Sa a be ik kerek dep,

Alıp çu a caydırıldım,

Çu a qattı bolır dep,

Saylap sungâr caydırıldım.

Cigitça ıñ kelgende,

Saylap tulpar mindirdim.
Temirhan bek süysin dep,
Temirden zırh kiydirdim.
Cigit adıñ çıqsın dep,
Qırq cigitni yerttirdim.
Sözge usta bolsın dep,
Kök Canbaynı e ettim.
Aqquday közüm qızartıp,
Unday saçım a artıp,
Qartay anda men sa a
Quvlatqanday ne ettim?"
Soñ Nuraddin aytti:
Etmedim deme, ettiñ sen,
man a ters kettiñ sen,
Çana ıma çibin atıp,
Meni qısmetsiz ettiñ sen!
Qararıp çıqqan bulutman —
Cavmay-saçmay tarqamam!
Gönlüm avlap söz qatma —
Sabunman cuvsan a armam!
Özüñ çı ip ket minden
Ya öldürip ta larman!
Onda Edige aytti:
Boz a açtay tırmanıp,
Bulutqa yetmey iç tınmam!
Qanlı et a ar unqarman —
Ölümikke iç qonmam!
Qara bulut mendirmen —
Cavun-burçaq sozarman.
Esip kelgen cel bolıp,
Tañ yuquñrı bozarman!
Andan soñ nefes toldırıp, Nuraddinge üfürdi. Nuraddin artına yıqıldı, avuzı-burnu qıy aydı.Onda
Canbay aytti Edigege:
Bir dane yañ ız balañdır
Ters dua etme, Edige!

Etneni alla süymeydir

O a ters ketme, Edige!

Oñar dua et ulıňa!

Soñ Edige oñar dua etti. O lu Nuraddin yerden turdı, avuzı-burnu tüz boldı. Soñ Edige aytı:

ndden yemenden ot alıp,

Ocaqqa ot qaladım.

Ol ocaqqa kömür salıp,

Doquz körükmen tavladım.

Altınım iritip deñedim:

çinde baqır yoq eken

Caylay osken a lı ıım

Som bürtükli, toq eken

Du manıñní er zaman

Meni quv anday quv, ulım!

Avcı qu day yırtıcı

Arslanday aduv, alp ulım!

Açuvdan körmez közüñni

Alla açsın, mirza ulım!

Quv an du manıñ er zaman

Menday qaçsın, mirza ulım!

ay dedi de, Edige çıqıp ketti. Babası çıqıp ketken soñ, Nuraddin yañ ız qaldı, hanlıq ükümin yürsetti. Aradan yıl keçti, Toqtamı niñ qızları bala ketirmediler. Soñ o qızlarnıñ hızmetçisini çä ırdı, ondan soradı: "Bu seniñ bikeçleriñ iç ta ladı yoqsa?" — dedi. Hızmetçi aytı: "Olarda qursaq yoq edi. Olar qaftan tübüne yastıq tiqqan ediler", — dedi. O vaqt Nuraddin esini cıyıp, öz-özüne: "Men ni ledim?! Babamnı niçün incittim, üyden quvdım? Yeq, bulay bolmaz! Babamnı tapayım da, ondan afu sorayım". Soñ o babasını ara tırdı, sora tırdı — tapmadı.

Nuraddin em hanlıq ükümin süre, em eriatqa riayet etip halqınıñ arzu-alını diñley edi. Bir kün oña ba urıp, bir fuqare keldi. O özünüñ istegini bildirip ay dedi: "Biz babadan be qarda qaldıq, bizge miras dep, tek bir ır açı ulaq qaldı. Biz aňla tiq — ulaq ösip ečki bolsa, er yıl ketirgen ulaqların nevbetmen alırmız, ondan epimiz mallı bolırmız. Eger barıp da, ulaq ya lay ölse, onı soyarmız — dörtimizge dört aya ı, birimizge de ba ı bolır dep aňla tiq. indi bu ulaqnıñ ma a tiyecek aya ı sindi. Soñ men o a çul bayladım. O ulaq bar an kültöbege, anda o çul yan an. Soñ ulaq qorqıp qaçqan, qom uniñ keben piçenini yaqqan. indi qom u zor ete: "Ma a yaz keçmey tura piçen çalış beriňiz!" — dey. A amlar da ma a zor etip: "Piçenni sa a degen ayaq yaqtı, piçenni sen çalış ber!" — deyler. Men o qadar piçenni nasıl çalayım, yardım etiňiz dedim. Qayıl bolmaylar, meni

kötekleycek bolalar. Ana oniň içün sizden aqıl sorap keldim", — dedi. Nuraddin tü ündi-ta indi — aqıl berip olamadı. Soñ o fuqarege aytti: "Men sa a do ru keñe beralmayman. Toqtamı niň keñe bere bilgen bir qadısı bar edi, qayatı. ygisi, men siziň er biriňizge birer ečki bereyim. Piçen çaluv meselesin özüňiz čeziňiz", — dedi.

Bir qaç künden soñ Nuraddin o fuqareni yolda kördi — fuqare quvançlı, eñ edi. Nuraddin ondan: "Soñ nasılsıňız? A alarıňman aňla tiňiz allelem?" — dep soradı. Fuqare aytti: "Bir ki i bizge bek do ru keñe berdi. indi piçenni a amlar çalalar, men calmayman", — dedi. Nuraddin han u ki inen meraqlanıp: "O ki i size nasıl keñe berdi?" — dep soradı. "O aqllı ki i dedi ki: — Sende suç yoq, niçün deseň, ulaqnıň saňa dep adal an aya ı sıňıq, özü yuralmay. Ulaqni kültöbege, kültöbeden piçenge anavı üç sa lam ayaq alıp bar an, o yol a da ulaqni ba ı do rultqan. Onıň içün piçenni a aňlar çalsınlar. — Soñ men bu kesilgen töreni (çıqarıl an kararnı) a amlar a ayttım — olar bu adaletli qrar dep, razı boldılar", — dedi fuqare. Bu sözlerni diqqatnen dinlep tur an Nuraddin han öz-özüne: "Dünyada bunday do ru qarar çıqara bilecek adam bolsa, o da menim babamdır. Aysa, babam erek ketmegen eken, bu ortaqlarda yüre eken", — dedi. Soñ o fuqureden: "Sen o ki ini qayda kördiň?" — dep soradı. "Men çalma a ot qıdirıp ketkende, onı bir çoqraq baında kördim", — dedi fuqare. Nuraddin fuqareniň aytqan yerine atlılar yiberdi, amma olar onıň babasını tapalmadılar.

Nuraddin tü ünip-ta in an soñ, u fuqare ya a an yerden yüz ki ini tutıp ketirsinler dep, buyruq berdi. Nukerler ondan yüz ki ini tutıp ketirdiler. Han olar a aytti:

On be o lan,
Yigirmi be civan,
Otuz arslan,
Qırq qaplan,
Elli tilki,
Altmı külkü,
Yetmi tır av,
Seksen belâ,
Doqsan bulamıq,
Yüz cılavuq.

Siz ma a bir ay içinde u eyni tapıp ketiriňiz. Tapıp ketirmeseňiz — ba iňiz cellât! — dedi. imdi bu fuqare uruvınıň biri u çoqraq yanından keçe edi, körse — aqsaqal bir adam suv a tikilip dal in otura. O, u adam a selâm berdi. Qart aleyküm selâm aytti, soñ: "Sen kimsiň?" — dep soradı. Bu ki i aytti: "Men Nuraddin hanniň halqından bolaman", — dedi. Qart soradı: Soñ, Nuraddin haniňiz yah ımı, nasıl?" — dedi. O ki i dedi: "Allanıň hı ımına o rasın! O bizge dünyada yoq bir eyni tapıp ketiriňiz, dep bir ay müddet berdi. Biz, bir köy halq o eyniň ne ekeçini

tapı tıralmaymız. indi yigirmi kün keçti, on kün qaldı. On künden soñ ba ımız cellât", — dedi.
Daa nasıl ey eken o?" — dep soradı ihtiyar. Köylü aytti:
On be o lan,
Yigirmi be civan,
Otuz arslan,
Qırq qaplan,
Elli tilki,
Altmı kulkü,
Yetmi tır av,
Seksen belâ,
Doqsan bulamıq,
Yüz cılavuq.

Nuraddin sultan bizge mına u eyni tapıp ketiriñiz, dep buyurdu, — dedi. Onda aqsaqlı aytti:
"Nuraddin sultanniñ sizge aytqanı ey tuguldır. O bir sözdir, tapmacadır. O sizden tapmacasınıñ tabını istey. Mına sen aruv diñle:

On ya ına tol anda —
Adam "o lan"ça rılır.
Yigirmi be ke yetkende —
Adam "civan"ça rılır.
Otuz ya qa tol anda —
Cigit arslan quvette.
Qırq ya ına irgende —
Erkek qaplan quvette.
Elli ya lı qırcıman —
Usta bir tilki bolır.
Altmı ta "men aqay!" dep
Cümlege kulkü bolır.
Yetmi ya qa kelgende,
Ayaqlar tır avlanır.
Seksen ya qa yetkende,
Halqqa belâ, yük bolır.
Doqsan ya qa kelgende —
A ı bolır bulamıq.
Yüz ya ına kelgende —
Ki i bolır cılavuq.

Bu eylerniň cümlesi bir ki ige bola. Bunı bar da hanıñız a ayt. Em hanıñız a küfür etmeñiz, onı qar amañız!" — dedi. "Aysa, qurtuldıq ölümden!" — dep quvandı fuqare. Soñ keldi, tapmacanıñ tabını Nuraddin han a aytı. Nuraddin atılıp yerinden turdı da: "Bunı sa a kim üyretti?" — dedi. O, köylü qartnı körgen yerini aytı. Nuraddin tez atlı yiberdi, o ki ini tapıp ketirdiler.

Ana endi Nuraddin qapı artından qaray-qaray o ki ige: babasımı, babası tugulmı — iç tanımayı. Qartnıň saçları orus papazınıň saçlarıdayın ösken, saqal kiyizle ken, üstünde kiyimi uryan-puryan. Soñ öz-özüne dedi: "Bunı ba ta a atayım. Nasıl a ay eken, u a qarap tanırman babamnı. Bolmasa, toy an soñ laf ettirip tanırman", — dedi. A çilar a emir etti: bir toqlu soyıp bütünley qazan a salınsın, sorpası-eti — episı qonaqnıň aldına qoyılsın. A çilar ay da ettiler — bütünley qaynap pi ken qoynı sorpasıman qonaqnıň aldına qoyıp, özleri ayatqa çıqtılar. Qart qona ba ina quruldı — etniň episini a adı, kemiklerini ter-temiz kemirdi, sorpasını da köterip episini içti.

Hanniň ayaqçları sofranı cıyı tırma a kirdiler, körseler — olar a bir keseçik bile et qalma an, bir qa ıq orba qalma an. Ayatqa çıqqan soñ yalaqçılardı söğündiler: "Anasını yandı ımı papazı! Bir kesek et bile qaldırma an!" Qart olarnıň sögüngenini e itti, somurdanıp söylendi:

Tavda cürgen börü edim,

Talçı ıma taylı biye yer edim.

Oy a tü tim, qoy boldım

Qonulda qan köp yaman a hor boldım,

— dedi. Soñ Nuraddin yalaqçılardı: "A adımı qart?" dedi. Yalaqçılardı: "A adı. Bir qoynı bir ey demey a adı!" — dediler. Nuraddin soñ aňladı ki, bu onıň babası eken. Kirdi oda a, babasınıň qolun-aya in öpti, afu soradı. Baba o luniň suçunu keçirdi, afu etti. ay etip, Nuraddin han babası Edigeni öz yanına aldı, raat etti.

Toqtamı niň bikesi bir zamanlar yüklü qal an edi. imdi o bir er bala taptı, adını Qadirberdi sultan qoydılar. Zaman keçti, Qadirberdi sultan on sekiz ya ina keldi. Soñ ba qa hanlar oña yardım etti, asker berdiler. Soñ baba ulusından adam topladı. ay, etip askeri çoq oldı. Soñ baba tahtını qıdırıp Çegerli gölge kelip toqtadı.

u künlerde Nuraddin Canbay a emir etti: "Bar, Çegerli gölni qara — qu bar ekenmi?" — dedi. Canbay atına mindi, ketti. Keldi Çegerli gölge, çıqtı sekeniň töpesine — qaradı. Kördi ki, Çegerli gölde çadırlar bar, çoq asker tura. Sekeden a a ı tü ecekte, askerler Canbaynı tuttu, Qadirberdi sultan a ketirdiler. Qadirberdi sultan soradı: "Qa menim yurtum? Qayda menim altınım, malım? Qana menim Hanike, Canike tataylarım?" — dedi. Canı qıl ucunda ol an Canbay ne aytsın: "Yurt degen ey ayıp bolmay — biň yıl keçse de tur an yerinde tura. Köbisi yurtnıň davacısı ayıp bolıp kete. Aysa sen baba yurtunu dava etip keldiň — yah ı ettiň. Men sa a Nuraddinni alıp keleyim — malıň, altınıň ondan sora. Çegerli gölde qu köp desem, Nuraddin kelir. Siz azır turuñız, han azretleri!" — dedi.

Soñ Canbay keldi Nuraddinge: "Han azretleri! Bir qu bar! Bir qu kelgen Çegerli gölge — körseñiz aqlılıñız uchar! Sanı bar

soñı yoq!" — dedi. "Ayca atlan, keteyik! Bir lâçin uçurayıq!" — dep quvandı Nuraddin. Soñ Nuraddin yah ı bir cüyrük saylap mindi. Canbay da çarpıq at tapıp mindi. Atmaca (avcı) qu larnı alıp Çegerli gölge keldiler. Canbay Nuraddinge: "Sultanım! Sa a bu qu nı at çaptırıp nasıl uçurıl anını körsetir edim amma, atım martaval. Seniñ atıñña mineyim de, qu nı bir uçurayım — sen oniñ uçu ıñı seyir et!" — dedi. Nuraddin razı oldu. Soñ Canbay Nuraddinniñ cüyrüğine, Nuraddin de Canbaynıñ çarpıq atına mindiler. Canbay atqa mingenen atmaca qu nı aldı, siñdi ketti seke artına. Nuraddin ne ol anını añałamadı: "Bu badraqqa (batrak) ne maraz boldı? Çıqayım sekeniñ töpesine, qarayım", — dedi öz-özüne. Çıqtı sekeniñ töpesine — kördi ki, sekeniñ o tarafı asker tolu. ay degence, onı eki yaqtan askerler qamaçav a aldı. Nuraddinniñ cartı atı çapıp olamadı. Onı attan tü ürip, eki qolundan eki asker tutıp Qadirberdi sultanniñ çadırına alıp keldiler. Qadirberdi sultan Nuraddinge yer kösterdi, "otur" dep i mar etti. Qızıl qadife tö elgen bir indikni (kreslo) körsetti. Nuraddin oturdu. Amma indik astından qadife tübüne eki zeerli piçaq tikletip salın an eken. Nuraddin otur anda eki piçaq eki tizini te ip ucları töpege çıqtı. Nuraddin eki qoluman eki piçaq-nıñ uclarını qapatıp oturdu. Qadirberdi sultan soradı:

Ar avuldan köçken altı arbam

Altavı da qazna arbam

Tu ra-tam alı asıl arbam — Onı qattıñ, Nuraddin?

Nuraddin aytı:

Ar avuldan köçken altı arbañ

Altavı da qazna arbañ —

Tañrı ma a bolsın dep bergende,

Men onı bütünley say anman.

Uluslararası quveti altın! dep,

Aq Suban batırı qaznacı qoy anman.

Qadirberdi sultan soradı:

Bosa ası yüksek boz uyum,

Altmı altı köz uyum

Qı lav uyum, yaz uyum —

Onı qattıñ, Nuraddin?

Nuraddin aytı:

Bosa ası yüksek boz uyuñ

Altmı altı köz uyuñ —

Men onı yoq körgenmen:

Erikkenim ketsin dep,
Mu ay anim qalsın dep,
Örtmen otqa bergenmen.
Qadirberdi sultan soradı:
Sekiz yerden çegeli
Toquz yerden to alı
Yüzü qızıl çu alı
Tonımnı qattıñ, Nuraddin?
Nuraddin aytı:
Sekiz yerden çegeli
Toquz yerden to alı
Tonıñ ma a qal anda —
Men onı avur tapqanman: —
Bu qızıl ton sa a! — dep
Babamnıñ sırtına artqanman.
Qadirberdi sultan soradı:
Tol amalı menim ay baltam
Kümü saplı say baltam*
Hanike, Canike can totam —
Olarnı qattıñ, Nuraddin?
Nuraddin aytı:
Tol amalı seniñ ay baltañ
Çın ızdan qal an say baltañ —
Aylanı qan uru ta,
Tol anı qan toqu ta
Oñ qolıma al anman.
Hanikeday yosmani
Canikeday sıluvnı
Tañrı özü ma a bergende —
Bedava mal qıl anman.
Qadirberdi sultan soradı:
Aya ı terek, moynı erek
Atımnı qattıñ, Nuraddin?
Yurtnıñ hanı, babası —
Atamnı qattıñ, Nuraddin?

Nuraddin aytı:

Aya ı terek, moynı erek
Atıñrı tutıp mingenmen,
Bizni yurttan quv ançün
Ataña ters döngenmen,
Tatar qırı Tunada
Toqtamı day atañrı
Saqalından tutqanman.
Boz bu aday ökürtip
Yedi tavrı yañ ırtıp —
Ba ımı kesip al anman.
Qancu am qan bolır dep —
Qara me inge sar anman.
Er ba ı qoqlanır dep —
Çilter dorba a qoy anman.
Çilter dorbanı ketirip —
Babamnıñ aldına sal anman.
Öç-açuvın qandırıp —
Babamnıñ al ı in al anman!

* say baltam — saylanıp alın an, soydan qal an.

Onda Canbay tilge keldi:"Qadirberdi sultan! zin etiñiz — menim de bulardan soraycaq esabım bar", — dedi. Qadirberdi razı olıp ba salladı,
soñ Canbay Nuraddinge söz qattı:

Be -be oba, be oba
Belgi tikiñ, Nuraddin.
Salıq salıp köp halqnı
Urip söktiñ, Nuraddin.
Be biyeden bir qulun
Sen tilediñ, Nuraddin.
Çın ız tahtın o urlap
Qa, neylediñ, Nuraddin?
Tü tiñ qara tulvardan
Maliymen nasıl ketersiñ?
indi esap soraylar —

Esapnı nasıl etersiñ?

Onda Nuraddin aytti:

Be -be oba, be oba

Belgi tiksem-yurt içün.

Yurt siñırın atla an

Qıbla bilen sırt içün.

Be biyeden bir qulun

Men istesem — süt içün.

Qalan, salıq kestirsem —

Senday arsız bet içün!

Kemal ulı kök Canbay,

Keri sözlü it Canbay,

Öz etkeniñ oylaçı,

Tiliñni tiyip söyleçi!

T iliñni piçaq sırtı bilen kesermen

Tañlayiña nal qızdırıp basarman!

Eki ca iñ eki yaqqa ayrıp

orbalı iñ (a ziñ) cırtarman!

Soñ Qadırberdi sultan yerinden turdı da, söyledi: "Cigit ekensiñ, Nuraddin sultan, aferim sa a! Men babamnı be ba etkeniñe bek öküne edim. indi kördim ki, onı cigit ki i yeñgen eken. Aysa, ökünçim ketti, sa a da biz yazıq ettik. Senmen mende suç yoq — suçman qav a babalarımız arasında. Beriñiz Nuraddin sultanniñ tulparını — ketecek yoluna cigitçesine at minip ketsin!" — dedi. Soñ, nukerler Nuraddinge onıñ qara tulparını ketirdiler, atlanma a yardım ettiler. Nuraddin atlandı ketti. Bir daa körse —babası Edige bir at mingen, qolunda dal qılıç — keleyatır. Edige kördi — o lu Nuraddin at üstünde sallana, eki tizinden qan aqa-sıza keleyatır. Onda Edige aytti: "Vay, ulım! u qadarlıq edimi alıñ?" — dedi. Soñ, o at salıp bardı, tü tü Qadırberdi sultanniñ askeri arasına — oñuna soluna qılıç salladı. Bir qaç askerni kesti, yaraladı. Soñ taqatı bitti qart ki iniñ — aylandırdı atını, qaçtı. Qadırberdi sultan quvdı. Edige bir köye daldı, evler arasına siñdi. Soñ tü ti attan, kirdi bir evge. Qadırberdi sultan da qolda qılıç — daldı u evge onıñ artından: "Papaznıñ ba ıñ öz qolumman keseyim!" — dedi. Edige ise qamasını alıp, qapı altında beklep turdı. Qadırberdi kirip, onı körgence, Edige bas etti qamanı onıñ qursa ına — içeklerini e ti. Qadırberdi yıqıldı. Edige atıldı ti arı, mindi atına — qaçtı.

Endi Toqtamı niñ, Qadırberdi sultanniñ aytuvlı mızzaları yeti ip keldiler — kördiler ki, Qadırberdi sultan öleyata. Qadırberdi olar a yatqan yerinden söyledi: "Ma a kim Edigeniñ ba ıñ alıp kelse, qan qarı qısı onıñkidir!" — dedi. Mızzalar at salıp, Edigeni quvip kettiler. Kete-kete kördiler: Edigeniñ

at izi Çegerli gölde qamı içinde bitken. Qamı qa kirgen at izleri yoq, amma qamı tan çıqkan at izleri bar. Mızzalar: "Bu nasıl bola?" — dep qarap qaldılar. Soñ Canbay aytı: "Bu Edige bek tilki adamdır — bu da onıñ merafetlerinden biridir. Men bellesem, o atını qamı içine art-artqa berip kisetkendir. Siz Barın mırza, ırın mırza, azır turñız!

Men Edigeni bir tol ayım (çin man sırin açayım)! — Eger Edige qamı içinde bolsa, o mıtlaq seslenir", — dedi. Canbay tol adı:

Özüñden artıq cav körseñ:

— Tur, atayım! — der ediñ.

Özüñden eksik cav körseñ:

— At, turayım! — der ediñ.

Er Edige daa savmı?

Bar bolsañ çıq, qarayım!

— At! — deseñ men atayım.

— Tur! — deseñ men turayım.

Onda qamı içinden Edige seslendi:

Toqtamı ni öldirdim,

O lunıñ çira in söndirdim.

Öcüm, açuvım qandırdım —

Endi qal anından kim qorqa!

ay dep, at çaptırıp, qılıç oynatıp qamı lıq içinden çıktı, mızzalar oña üçüm ettiler. Barın mırza Edigeniñ ba inı qılıçnen kesti. Ba ı ti ırıp tü ti yerge, qatalap ketti. Amma Edigeniñ ba ı söylendi:
Barın, sa a men nettim?

Sizçün devlet, yurt küttüm.

Biriñ eki bolmasın!

Yurtiñ, qarañ qalmasın!

Hanlar hanın men yıqtım,

Han bolıp sen de qalmazsıñ! Süt yerine qan töktiñ,

Qanımnı tögip ne ettiñ!

Qazan, Qırım, Ajdarhan (Astrahan)

Soyumnı sorap qal anda,

Ne bol anın anda körersiñ! dep qar adı.

Barın mırza aldı Edigeniñ ba inı — Qadırberdi sultandan onıñ qan qarı qısını alacaq. ırın mırza oña: " Ber, Edigeniñ ba in men tutayım, sen üstüñni qandan arındır!" — dedi. Barın mırza berdi Edigeniñ

ba ın ırın mirza a. ırın mirza Edigeniň ba ın qoluna al aninen tuttu qaçtı. Ketirip Edigeniň ba ıni Qadirberdi sultannıň aldına saldı. Qan qarı qısı ırın a boldı. ırın mirza ükümdar boldı. Barın mirza edi — mirza olıp da qaldı. Tap soňu Barın mirza ayttı:

Qarı qısı ırinnıň —

Barın a qısmet etmedi.

* * *

Öldi, bitti Edige —

Merafeti bitmedi.

dil yurtı devrildi,

Yav üstüne yav keldi.

Edige aytqan kün keldi.

Çın izniň qoy an han da ı

Qan da ına aylandı.

Altın Ordu tarqaldı,

Han sarayı qalmadı.

Qırım, Qazan, Ajdarhan

Ayrı-ayrı il boldı.

Ayrı sözlerge aňlatuv

aduv — du man

aymaq — qabile

atalıq — han o luniň terbiyecisi; hanniň yardımıcısı, keňe çisi

bal, balboza — baldan yapıł an esirtkili içimlik

berindi — bir de bir ükümdar a boysun an ki i (poddanniy)

be ba — az quvet ile yapıł an çapul, çapqınlıq (nabeg malımı silami)

bidayaq — bayqu soyundan bir qu (yastrebinaya sova)

Canbay — Toqtamı hanniň veziri

zırıh — kölçuga, latı, pantsır

yırtı — dobıça

ker biye — açıq qaverenki tüste (kauraya) baytal qazaq — öz erkine çölde ya a an adam

qancu a — eger artına bir ey ba lamaq içün mahsus pekitilgen sıçımlar (toroka)

Qutluqaya — Toqtamı hanniň qu çısı, man it uruvından ol an

maday — avam halqtan ol an ki i (prostolüdin)

nuker — hanni qorucı askerler (hanskaya gvardiya)

savru — atnıň art ayaqlarınıň töpesi, tö ü (krup)

salar — atınıñ arqasında ald ayaqlarınıñ töpesi, küreginiñ üstü

samur — sobol

suluv — güzel, dülber

töre — çıqarılıgan qarar, qanun; hanlar yaki yuqarı tabaqalar a mensüp (çelovek iz znati)

Toqtamı — 1380-ci yıldan ba lap akimlik etken Altın Ordu hanı, Cüçi

han nesiliniñ devamcısı Çın ız — Çın ızhan (1155—1227). O 1206-ci yıldan Monpol

imperiyasınıñ hanı ol an. Asiya a, arqiy Avropa a arbiy seferler yaiqan, çoq yerlerni zapt etken

unqar — çoqusı "sun ur" dep adlan an qu (kreşet)

malumat "Asabalıq" elektronik sitesinden alınıp makineli transliterator vastasıyle kırılceden latin yazısına aqtarıldı: